

Бібліотека міжнародного часопису
«Проблеми філософії права»

ПРАВОСУДДЯ:

філософське та теоретичне осмислення

Колективна монографія
Бернюков А. М., Бігун В. С., Лобода Ю. П., Малишев Б. В.,
Погребняк С. П., Рабінович С. П., Смородинський В. С., Стовба О. В.

Відповідальний редактор В. С. Бігун

Рецензенти:

БАБКІН В. Д., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий консультант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України

МАКСИМОВ С. І., доктор юридичних наук, професор, професор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

МЕРЕЖКО О. О., доктор юридичних наук, професор, професор Католицького університету Люблін та Київського університету економіки та права «КРОК»

Колектив авторів:

БІГУН В. С., к. ю. н., магістр права (США), науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доцент Київського університету права НАН України (розділ 1); **СМОРОДИНСЬКИЙ В. С.**, к. ю. н., доцент кафедри теорії держави і права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (розділ 2); **ПОГРЕБНЯК С. П.**, к. ю. н., доцент кафедри теорії держави і права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (розділ 3); **СТОВБА О. В.**, к. ю. н., доцент філософського факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (розділ 4); **ЛОБОДА Ю. П.**, к. ю. н., доцент Львівського державного університету внутрішніх справ (розділ 5); **БЕРНЮКОВ А. М.**, к. ю. н., викладач теорії та історії держави і права Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького (розділ 6); **РАБІНОВИЧ С. П.**, к. ю. н., науковий співробітник Львівського державного університету внутрішніх справ (розділ 7); **МАЛИШЕВ Б. В.**, к. ю. н., доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (розділ 8).

П68 **Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія /** А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба / (Відп. ред. В. С. Бігун). — К., 2009. — 316 с. (Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).

ISBN 978-966-8058-37-0

Проблеми правосуддя, висвітлені у монографії, є одними з найбільш складних та актуальних для української юридичної науки і практики. Складність розв'язання проблем правосуддя зумовлює потребу в переосмисленні засад їх дослідження, пошуку оновлених філософських і теоретичних підходів. Монографія, яка є вступом і запрошенням до цього процесу від колективу молодих українських філософів і теоретиків права з провідних центрів юридичної науки та освіти України, висвітлює проблематику правосуддя на засадах плюралізму наукових і філософських підходів.

Монографія адресована спеціалістам і широкому колу читачів, зацікавить як вчених-юристів, так і практиків, зокрема суддів, студентів-правників, які прагнуть фундаментально осмислити світ права, зокрема правосуддя.

**УДК 340.12; 340.116; 347
ББК Х0, Х1, Х2, Х8(4УКР)**

© Бернюков А. М., Бігун В. С., Лобода Ю. П.,
Малишев Б. В., Погребняк С. П., Рабінович С. П.,
Смородинський В. С., Стовба О. В. (розділи), 2009
© Шемшученко Ю. С. (передмова), 2009

ISBN 978-966-8058-37-0

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	10
Вступ	12
1. ФІЛОСОФІЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК ПРИКЛАДНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА / В. С. Бігун . . .	18
1.1. Філософія правосуддя як напрям філософії права	18
1.2. Філософія правосуддя: аналіз позитивного (конституційного) права	27
1.3. Правосуддя як мета	37
2. ІДЕЯ ПРАВОСУДДЯ В ІСТОРІЇ ПРАВНИЧОЇ ДУМКИ / В. С. Смородинський . .	46
2.1. Перші письмові настанови щодо належного здійснення правосуддя	46
2.2. Перші теоретичні концепції правосуддя в Європі	47
2.3. Розвиток ідеї правосуддя в Новий час	50
2.4. Дослідження правосуддя німецькими філософами та правознавцями XVIII-XX ст.	54
2.5. Англо-американська правнича думка про правосуддя (друга половина XIX — перша половина XX ст.)	58
2.6. Розробка ідеї правосуддя вітчизняною та російською правничою думкою	63
3. ПРАВОСУДДЯ ЯК СПРАВЕДЛИВЕ СУДОЧИНСТВО / С. П. Погребняк	71
3.1. Справедливість як юридична категорія	71
3.2. Об'єктивна і суб'єктивна справедливість	72
3.3. Формальна, змістовна і процедурна справедливість	73
3.4. Особливості втілення ідеї справедливості в судочинстві	79
3.5. Природна справедливість у правосудді	84
4. ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОНТОЛОГІЯ ПРАВОСУДДЯ / О. В. Стовба	90
4.1. Проблема осмислення конституційних засад правосуддя: верховенство права і суд присяжних	90
4.2. «Право поза законом»	99
4.3. Як право «стає-відомим»: подія «право-с-відомості»	103
5. ПРАВОСУДДЯ: СОЦІОНОРМАТИВНИЙ ПІДХІД / Ю. П. Лобода	115
5.1. Соціонормативна етнографія як методологія вчення про правову традицію	115
5.2. Особливості вітчизняної української традиції в судовій системі . .	124
5.3. Національна правова традиція та проблеми імплементації практики Європейського суду з прав людини	135

6. Здійснення правосуддя: герменевтичний підхід / А. М. Бернюков . . .	148
6.1. Загальний зміст філософсько-герменевтичного підходу в юриспруденції	148
6.2. Судова інтерпретація факту	166
6.3. Поняття судового праворозуміння	180
6.4. Судове правотлумачення та правозастосування	194
7. Юснатуралістичні підходи у конституційному правосудді України / С. П. Рабінович	207
7.1. Загальне поняття підходу в державно-юридичній діяльності	208
7.2. Юснатуралізм: типологічні різновиди й співвідношення	210
7.3. Природа юридичних явищ у практиці Конституційного Суду України	221
7.4. Інтереси, потреби й природа людини як правоінтерпретаційні категорії	224
7.5. Конституційна мораль правотворчості	230
8. Правосуддя і судова правотворчість / Б. В. Малишев	238
8.1. Проблема розуміння понять «правосуддя» і «судова правотворчість» у сучасній українській та російській теоретико-правовій науці	238
8.2. Судова правотворчість у структурі процесу правосуддя	255
8.3. Гармонія у взаємозв'язках правосуддя і судової правотворчості	260
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ	266
ПРО АВТОРІВ ABOUT THE AUTHORS	292
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	300
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	304
ANNOTATION (IN ENGLISH)	306

ДЕТАЛІЗОВАНИЙ ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	10
Вступ	12
1. ФІЛОСОФІЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК ПРИКЛАДНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА / В. С. Бігун . . .	18
1.1. Філософія правосуддя як напрям філософії права	18
<i>Актуалізація правосуддя. Що таке правосуддя? Розмежування судочинства та правосуддя. Підходи до розуміння філософії правосуддя через розуміння філософії права як її складової. Розуміння філософії права (правосуддя), що ґрунтується на засадах (1) праворозуміння, (2) співвідношення та розрізнення понять «право» і «закон», (3) розмежування суцього і належного, (4) певного філософського розуміння права; (5) розуміння філософії як науки про закономірності; (6) пошуку смислів. Плюралізм розуміння філософії правосуддя як прикладної філософії права.</i>	
1.2. Філософія правосуддя: аналіз позитивного (конституційного) права	27
<i>Про терміни «правосуддя» і «судочинство»: термінологічна та понятійна дискусія. Правосуддя і судочинство: огляд конституційних положень. Тлумачення конституційних положень про правосуддя. Про сутність правосуддя і судочинства: філософсько-правова дискусія. Окремі висновки.</i>	
1.3. Правосуддя як мета	37
<i>Правосуддя як мета: постановка проблеми – правосуддя чи судочинство. Про здійснення правосуддя не лише судами. Чи є судом орган держави, що не здійснює правосуддя? Суд і його місце в громадянському суспільстві та правовій державі (на засадах філософії правосуддя Гегеля). Окремі висновки.</i>	
2. ІДЕЯ ПРАВОСУДДЯ В ІСТОРІЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ / В. С. Смородинський . . .	46
2.1. Перші письмові настанови щодо належного здійснення правосуддя	46
<i>Стародавній Єгипет.</i>	
2.2. Перші теоретичні концепції правосуддя в Європі	47
<i>Стародавня Греція: Есхіл, Платон, Арістотель; середньовічна інтерпретація ідей Арістотеля св. Томою Аквінським.</i>	
2.3. Розвиток ідеї правосуддя в Новий час	50
<i>Е. Коук, Г. Гроцій, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-П. Марат, А. Гамільтон, А. де Токвіль.</i>	
2.4. Дослідження правосуддя німецькими філософами та правознавцями XVIII-XX ст.	54
<i>І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Р. фон Єрінг, Г. Кельзен, Г. Радбрух.</i>	
2.5. Англо-американська правова думка про правосуддя	58
<i>Друга половина XIX – перша половина XX ст. (А. В. Дайсі, О. В. Голмс Молодший, Б. Н. Кардозо, К. Н. Левелін, Дж. Н. Френк); друга половина</i>	

	XX ст. (Г. Л. А. Харт, Р. Дворкін, Дж. Ролз, Ф. Гаєк). «Інтегративна юриспруденція» (К. Косіо, Дж. Гол).	
2.6.	Розробка ідеї правосуддя вітчизняною та російською правовою думкою	63
	XVIII ст. (І. Т. Посошков, С. Климовський, С. Ю. Десницький), XIX – початок XX ст. (Г. Ф. Шершеневич, М. М. Коркунов, М. А. Філіпов, І. Я. Фойницький); судова реформа 1864 р.; конституційні акти України 1918-1920 рр.); перша половина XX ст. (Є. Ерліх, С. С. Дністрянський).	
3.	ПРАВОСУДДЯ ЯК СПРАВЕДЛИВЕ СУДОЧИНСТВО / С. П. Погребняк	71
3.1.	Справедливість як юридична категорія	71
	Нерозривний зв'язок права і справедливості як складова європейської правової традиції. Правосуддя як одна з необхідних процедур, що уможливорює поєднання права зі справедливістю.	
3.2.	Об'єктивна і суб'єктивна справедливість	72
	Об'єктивна справедливість як реалізація ідеї справедливості в соціальних інститутах. Суб'єктивна справедливість як моральна чеснота особи.	
3.3.	Формальна, змістовна і процедурна справедливість	73
	Формальна справедливість як безсторонність (неупередженість) і послідовність. Формальна рівність. Змістовна справедливість як пропорційність, або розмірність. Урівнююча справедливість (justitia commutativa). Розподільна справедливість (justitia distributiva). Процедурна справедливість як гра за правилами. Суто процедурна, абсолютна і неабсолютна процедурна справедливість. Важливість формальної, змістовної і процедурної справедливості для правотворчості і судочинства.	
3.4.	Особливості втілення ідеї справедливості в судочинстві	74
	Справедливе судочинство як матеріальна і процедурна справедливість. Суд як засіб перенесення ідеї справедливості, втіленої в нормах права, на рівень конкретних правовідносин. Суд як засіб забезпечення справедливості окремого випадку («правди»). Судове застосування справедливості замість закону (praeter legem) і всупереч закону (adversus legem). Процедурна справедливість як право на справедливий судовий розгляд.	
3.5.	Природна справедливість у правосудді	84
	Сутність і призначення концепції природної справедливості. Складові природної справедливості: не можна бути суддею у власній справі; кожна сторона повинна мати право бути вислуханою; суддя має проявляти неупередженість (безсторонність); процес повинен бути публічним.	
4.	ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОНТОЛОГІЯ ПРАВОСУДДЯ / О. В. Стовба	90
4.1.	Проблема осмислення конституційних засад правосуддя: верховенство права і суд присяжних	90
	Судова практика і справедливі рішення. Безпосереднє звернення до права. Спрямованість «правосуддя», на відміну від формально-законного судочинства, на пошук «права», що може не співпадати із законом. Можливість суддівського свавілля. Два блоки проблем: «матеріальний»	

	(чим є «право поза законом») і «процесуальний» (як віднайти «право поза законом» та відрізнити його від свавілля суддів); верховенство права і безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя присяжних як ключі до їх вирішення.	
4.2.	«Право поза законом»	99
	«Верховенство права» як можливість суду вийти за межі закону чи відмовитися від його застосування для вирішення справи. Висновок суду про несправедливість закону. Несправедливість як стан речей, коли наслідки діяння, зазначені у законі, є явно невідповідними впливу цього діяння на правопорядок. Обов'язок суду застосувати право. Право на оскарження судового рішення та «розподіл влади» між суддями та присяжними як гарантії проти судових помилок та зловживань принципом верховенства права. Додатковість характеру застосування права (щодо закону) у правосудді. Що розуміється під правом? Як воно стає відомим присяжним?	
4.3.	Як право «стає-відомим»: подія «право-с-відомості»	103
	Переосмислення феномену правосвідомості – «право-с-відомості». Відомість права «поза законом» як подія усвідомлення права при фактичному вступі у правовідносини. Існування права як певного «наказу». Право не як певне «сущє», на зразок ідеї права, закону чи прецеденту, а як подія «право-с-відомості»: усвідомлення певного «наказу». Наказ як казання-на-те, «як» (чи «ким») бути у ситуації так, щоб «не поставити під удар, збити з пуття або зламати» іншого у відповідному модусі його існування. Відкриття права в трьох модусах існування: бутті-вільним, бутті-справедливим, бутті-відповідальним.	
5.	ПРАВОСУДДЯ: СОЦІОНОРМАТИВНИЙ ПІДХІД / Ю. П. Лобода	115
5.1.	Соціонормативна етнографія як методологія вчення про правову традицію	115
	Категорія «правова традиція». Методологія вчення про правову традицію. Соціонормативна етнографія. Суперечність міського і сільського типу культури.	
5.2.	Особливості вітчизняної української традиції в судовій системі	124
	Особливості вітчизняної української традиції в судовій системі. Події соціально-економічного розвитку після Незалежності.	
5.3.	Національна правова традиція та проблеми імплементації практики Європейського суду з прав людини	135
	Виявлення розбіжностей між українською та іншими правовими культурами.	
6.	ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПІДХІД / А. М. Бернюков	148
6.1.	Загальний зміст філософсько-герменевтичного підходу в юриспруденції	148
	Історія виникнення герменевтики. Сутність та значення герменевтичної методології. Загальна специфіка методології юридичної герменевтики. Універсальність герменевтико-правової проблематики та її	

<i>зміст. Правоінтерпретація як основна категорія герменевтико-правового процесу.</i>	
6.2. Судова інтерпретація факту	166
<i>Поняття факту як фактичних обставин справи. Герменевтико-історична характеристика факту. Діалектика факт-право. Встановлення факту. Судова істина: діалектика реальної дійсності та встановленої. Обмеженість процесуальної істини.</i>	
6.3. Поняття судового праворозуміння	180
<i>Поняття судового праворозуміння як першопочаткового герменевтико-правового етапу вирішення справи суддею. Діалектика позитивного та природного права. Встановлення права, необхідного для вирішення справи. Проблема судової правотворчості.</i>	
6.4. Судове правотлумачення та правозастосування	194
<i>Прийняття рішення у справі як юридична кваліфікація зінтерпретованого факту. Судове правотлумачення – внутрішнє народження рішення по справі. Судове правозастосування як субоб'єктивація судового рішення. Герменевтико-юридичні вимоги до правосуддя та судді.</i>	
7. Юснатуралістичні підходи у конституційному правосудді України / С. П. Рабінович	207
7.1. Загальне поняття підходу в державно-юридичній діяльності	208
<i>Поняття юридико-практичного підходу. Його зв'язок із праворозумінням. Поняття юснатуралістичного підходу в державно-юридичній діяльності.</i>	
7.2. Юснатуралізм: типологічні різновиди й співвідношення	210
<i>Типологічні різновиди природно-правового підходу, їх співвідношення з юснатуралістичним праворозумінням. Природно-правовий підхід у взаємодії з соціологічним, антропологічним, деонтологічним та аксіологічним підходами.</i>	
7.3. Природа юридичних явищ у практиці Конституційного Суду України	221
<i>Онтологічний природно-правовий підхід у практиці КСУ. Специфіка пізнавальних підходів, методів та прийомів, за допомогою яких відбувається виявлення природи юридичних феноменів у конституційному судочинстві. Цільовий (телеологічний), функціонально-цільовий та генезисний підходи.</i>	
7.4. Інтереси, потреби й природа людини як правоінтерпретаційні категорії	224
<i>Антропологічний підхід в конституційному правотлумаченні, проблема його співвідношення з соціологічним позитивізмом та юснатуралізмом. Взаємодія функціонально-цільового підходу з деонтологічним та аксіологічним у встановленні морально-юридичних засад прав людини.</i>	

7.5. Конституційна мораль правотворчості	230
<i>Роль деонтологічного й аксіологічного підходів в офіційній правоінтерпретації. Засади моралі позитивного права у практиці КСУ: непопулістичність сутності змісту конституційного права особи як мінімальна гарантія його законодавчого забезпечення; справедливість як домірність та рівність; довіра особи до держави та правова визначеність.</i>	
8. Правосуддя і судова правотворчість / Б. В. Малишев	238
8.1. Проблема розуміння понять «правосуддя» і «судова правотворчість» у сучасній українській та російській теоретико-правовій науці	238
<i>Аналіз підходів до розуміння правосуддя. Відмежування правосуддя від судочинства. Правосуддя як мета (належне), судочинство як результат (суцце). Циклічна діалектика переходу судочинства у правосуддя. Дефініція і ознаки правосуддя. Аналіз підходів до розуміння судової правотворчості. Загальнообов'язковість як критерій правотворчого характеру акта судової влади. Дефініція і ознаки судової правотворчості. Акти судової правотворчості: судовий прецедент, квазіпрецедент, нормативно-правовий акт судової влади. Критика «широкого» і «плюралістичного» розуміння судової правотворчості.</i>	
8.2. Судова правотворчість у структурі процесу правосуддя	255
<i>Матеріальна і процесуальна складові судового розгляду спору. Судочинство є правосуддям, якщо його матеріальна частина відповідає критерію справедливості. Безпосередній зв'язок судового прецеденту і квазіпрецеденту з правосуддям. Опосередкований зв'язок нормативно-правового акта, виданого судовою владою, з правосуддям. Зв'язок змісту юридичних норм судових прецедентів та квазіпрецедентів з матеріальною і процесуальною частиною правосуддя.</i>	
8.3. Гармонія у взаємозв'язках правосуддя і судової правотворчості	260
<i>Механізм досягнення мети правосуддя. Судова правотворчість як елемент механізму правосуддя. Судова правотворчість ⇔ самостійність суду і незалежність судді ⇔ неупереджене вирішення судових справ відповідно до внутрішнього переконання судді (справедливість, рівність, свобода, гуманізм), що ґрунтується на вимогах закону (в тому числі процесуальних вимогах) ⇔ правосуддя ⇔ захист прав і свобод суб'єкта права. Сумісність судової правотворчості з принципом розподілу державної влади.</i>	
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ	266
ПРО АВТОРІВ ABOUT THE AUTHORS	292
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	300
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	304
ANNOTATION (IN ENGLISH)	306

ПЕРЕДМОВА

Правосуддя та судова реформа — теми, які є сьогодні одними з найбільш соціально актуальних і значущих в Україні. Реформування судової системи триває. Проте успіх будь-якої реформи, зокрема й судової, залежить від її наукового обґрунтування. Останнє має стати ідеологічною, принциповою засадою процесу реформування.

У проектах судової реформи останніх років, на мій погляд, ця ідеологія чітко не простежується. У них не видно, наприклад, пересічної людини, якій має слугувати судова влада та інтереси якої априорі мають концептуальне значення для реформування саме судової гілки влади.

У даному контексті увагу реформаторів важливо зацентрувати на загально-визнаному в світовій практиці принципі доступності правосуддя. Цей принцип слід було б покласти в основу оптимізації судової влади в Україні. На жаль, у нашій Конституції нічого не говориться про принцип доступності правосуддя, а конституційне положення про те, що народ бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних, практично не діє на сьогодні; суду присяжних немає, інститут народних засідателів, так би мовити, ледь животіє.

Складно сказати, скільки у нас має бути гілок судової влади і яких саме. Мені здається, що не в цьому сьогодні полягає проблема. Більш важливо, щоб відповідно до принципу доступності правосуддя наша судова система стала простою, чіткою і прозорою, менш затратною для громадян, зрозумілою для широкого загалу. Така система є менш уразливою і з точки зору корупції та інших зловживань.

У цьому зв'язку вітчизняну систему судочинства слід розчистити, на мій погляд, від зайвих судових структур і нагромадження квазі судових органів. Ідеться, фактично, про оптимізацію структури відповідної системи на засадах однакового застосування закону. Не можна миритися з масовим ухваленням різними судами суперечливих рішень з одного й того самого питання.

Реформа тут пов'язана з можливим внесенням відповідних змін до Конституції України, зокрема що стосується порядку формування суддівського корпусу. Цей порядок зараз надто заформалізований, недостатньо прозорий, розпорошений між багатьма органами і не враховує демократичних національних традицій минулого, заснованих на принципі виборності, зокрема, місцевих суддів.

Назрілим у цьому зв'язку, на мій погляд, є питання про введення інституту мирових суддів. Такий інститут уже діяв колись в Україні. Він був передбачений і Концепцією судово-правової реформи 1992 року. Мирові судді змогли б розвантажити нинішні суди першої, другої, третьої інстанцій від дрібних справ, зокрема, про порушення правил дорожнього руху, кримінальних проступків, тощо, а також прискорити ухвалення рішень у цих справах. Про це свідчить, зокрема, і досвід Російської Федерації, де нещодавно був введений такий інститут.

Держава також має подбати і про запровадження досить поширених на Заході таких недержавних інституцій, як третейські суди, медіатори, тощо, які допомагають залагодити спори, не доводячи їх до судового розгляду.

Удосконаленню підлягає також система юридичної освіти для суддів. Тут треба, звичайно, дивитися на європейську модель. Майбутні судді могли б здобувати загальну юридичну освіту у вищому навчальному закладі і дво-трирічну підготовку в спеціальних навчальних закладах, як-от Академія суддів України.

Багато що в судовій реформі робиться спорадично, під тиском різного роду лобістських груп, крім того — не завжди на професійному теоретичному рівні. У нас багато бажаючих відзначитися, але немає, на жаль, свого Сперанського.

Переконаний, що запропонована вашій увазі колективна монографія нової генерації філософів і теоретиків права з провідних науково-дослідних центрів України, схвалена до друку Вченою Радою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, сприятиме актуалізації теоретичних і філософських проблем правосуддя, пошуку нових підходів до їх розв'язання. Та, зрештою, стане одним із наукових стимулів до практичних змін, спрямованих на вдосконалення системи правосуддя в Україні.

Ю. С. Шемшученко

директор Інституту держави і права

ім. В. М. Корецького НАН України, академік НАН України

ВСТУП

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами – провадить Конституція України. Але правосуддя не здійснюється автоматично, це складний процес здійснення права. І від того, чи здійснюватимуть і як саме здійснюватимуть його суди, залежить довіра до права, гарантувати реалізацію якого покликана судова система держави.

Правосуддя в сучасній Україні – не надумана кабінетна проблема. Суди щороку розглядають мільйони справ (у 2008 році – 8,9 млн*). Чи то йдеться про звернення до суду для захисту прав і свобод, чи то про вирішення цивільно-правового чи господарського спору, чи то про кримінальний процес – правосуддя стає водночас процесом і метою, утверджуючись як соціально значуще явище. Людина йде до суду у пошуках правосуддя.

Судові функціонери стверджують: зростання кількості звернень до суду – свідчення підвищення довіри до суду як правового арбітра. Водночас, як підтверджують соціологи, в Україні зростає саме недовіра до суду. Так, згідно з опитуванням, проведеним у березні 2009 року, не підтримують діяльність суду 62,7%, підтримують окремі заходи 25,8%, «важко сказати», чи підтримують, 8,6%; підтримують діяльність суду 2,9% опитаних. Для порівняння: в лютому 2005 року діяльність суду підтримували 21,3%, підтримували окремі заходи 31,7%, не підтримували – 29,3%, і ще 17,7% тоді не визначилися. Зрозуміло, кількість справ і якість правосуддя – різні категорії.

Критики запитують: якщо більшість не підтримує діяльності суду, то чи не свідчить це про його нездатність здійснювати правосуддя? І якщо так, то які причини такого стану?

Відповіді, викладені, зокрема, на парламентських слуханнях про стан правосуддя в Україні (2009), не надихають:

– «судова реформа, як і судова практика, перебуває в стані перманентної кризи», «спекулюючи на наявних у правосудді проблемах під гаслом проведення судової реформи, [дехто] лобіює зміни, що вигідні їм особисто, і, водночас, усіяло протидіє змінам, які є нагальними для держави і суспільства»;

– «корупційні скандали, участь суддів у рейдерських схемах і схемах ухилення від оподаткування, незаконні судові рішення в земельних, житлових

справах, безпідставне скасування постанов в актуальних кримінальних справах суттєво підірвали авторитет держави та вплинули на формування негативної громадської думки, яка переважає всі досягнення в реформуванні судової системи України».

Відтак парадокс: потрібні зміни, але втрачено ентузіазм до змін. Революція у правосудді – еволюційний процес. Нині ж для нього потрібна інтелектуальна енергія натхнення. Енергія, яка уможливила внутрішню трансформацію українського правосуддя. Адже усвідомлено: зміна форми (ре-форма) не обов'язково кульмінує у зміні змісту. Можливо, прийшов час переосмислення ролі суддів і судів, судової системи і судочинства, правосуддя як явища загалом у сучасному українському контексті. Переосмислення, яке стане змістовним кроком у постановці та вирішенні проблем правосуддя.

Ця монографія і є таким, образно кажучи, невеликим кроком, який спільно роблять кілька молодих українських вчених-юристів, які досліджують проблеми правосуддя у провідних центрах юридичної науки України. Водночас підкреслимо, що ця монографія – радше запрошення до дискусії, аніж її констатація (автори свідомо уникали узагальнених висновків). Вона має на меті стати теоретичним імпульсом практичного осмислення правосуддя.

* * *

Читач, сподіваємося, отримає інтелектуальний імпульс від прочитання та осмислення, з-поміж інших, таких положень, ідей, думок, викладених авторами у відповідних розділах.

У розділі «Філософія правосуддя як прикладна філософія права» В. С. Бігун розглядає філософію правосуддя як напрям філософії права, аналізує філософію правосуддя на прикладі позитивного (конституційного) права України, а також осмислює правосуддя як тему. Автор пропонує кілька підходів до розуміння філософії права і правосуддя, що ґрунтуються на засадах (1) праворозуміння, (2) співвідношення та розрізнення понять «право» і «закон», (3) розмежування суцього і належного, (4) певного філософського розуміння права, (5) розуміння філософії як науки про закономірності, (6) пошуку смислів. Дослідник також доводить, що з позицій філософії права терміни *правосуддя* і *судочинство* є відмінними за специфічним змістом, а їх вживання як синонімів є недоцільним (якщо таке має місце, то має обумовлюватися). *Функціональне розуміння правосуддя* ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як *змістовне розуміння* акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності. Якщо перше акцентує на функціях і суб'єктному складі діяльності, то друге – на змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості. Правосуддя розглядається автором як процес і мета. Перше полягає в розгляді та вирішенні судом справ без акценту на результаті (поняття правосуддя та судочинства ототожнюються). Водночас правосуддя може (і повинно) розглядатися як діяльність суду (судочинство), яке повинно *здійснюватися* відповідно до вимог справедливості і *забезпечувати* ефективне поновлення в правах. У такому випадку, згідно із тлумаченням

* «Із року в рік зростає кількість звернень громадян до суду. Той рік по першій інстанції суди загальної юрисдикції розглянули 8,9 мільйонів справ. Це на 3,5 мільйони більше, ніж у 2004 році. Зростання кількості звернень до суду свідчить, з одного боку, про поглиблення суспільних проблем, з іншого, про зростання довіри до суду як правового арбітра». Із виступу Голови Верховного Суду України В. Онопенка під час парламентських слухань «Про стан правосуддя в Україні» (18 березня 2009 року).

¹ Деталі за лінком сайту Центру Разумкова (http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=169). Дослідження проведене соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова 27 лютого – 5 березня 2009 року. Опитано 2012 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АРК за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування здійснювалося у 129 населених пунктах (із них 75 міських та 54 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

правосуддя Конституційним Судом України, вважає дослідник, ідеться про *телеологічне розуміння правосуддя*, тобто про правосуддя як мету.

У розділі «**Ідея правосуддя в історії правничої думки**» **В. С. Смородинський** пропонує історичний огляд теоретичних проблем правосуддя і підходів до їх вирішення. Він наводить смисли, викладені в перших письмових настановах щодо належного здійснення правосуддя, випрацювані у Стародавньому Єгипті. Дослідник також представляє перші теоретичні концепції правосуддя в Європі, висвітлені та вироблені в працях давньогрецьких філософів, а згодом — інтерпретовані в Середньовіччі. Наступним є огляд розвитку ідеї правосуддя в Новий час, виклад досліджень правосуддя німецькими філософами та правознавцями XVIII–XX ст., представлення англо-американської правничої думки про правосуддя. Завершує огляд виклад ідей правосуддя вітчизняної та російської правничої думки. Загалом, спираючись на історичні документи, наукові праці мислителів різних часів і цивілізацій — від Стародавнього Єгипту до XX століття, — вчений-юрист простежив виникнення, становлення й розвиток ідеї правосуддя у складі єдиної комплексної доктрини судової влади, визначив основні принципи та функції цього суспільно значущого виду людської діяльності.

У розділі «**Правосуддя як справедливе судочинство**» **С. П. Погребняк**, розглядаючи справедливість як юридичну категорію, підкреслює: складова європейської правової традиції — визнання нерозривного зв'язку права і справедливості, а також судочинства і справедливості. Додержання вимог справедливості в здійсненні судочинства характеризує його як правосуддя. Здійснення правосуддя — одна з необхідних процедур, яка уможлиблює поєднання права зі справедливістю. Аналізуючи об'єктивну та суб'єктивну справедливість, автор виявляє різницю між двома аспектами справедливості — об'єктивною, або інституційною справедливістю та суб'єктивною, або особистою справедливістю. Досліджуючи формальну, змістовну і процедурну справедливість, правознавець висвітлює особливості реалізації цих аспектів справедливості в правовій сфері. Відзначаючи особливості втілення ідеї справедливості в судочинстві, автор підкреслює: поняття «справедливе судочинство» у сучасному розумінні має два аспекти: матеріальна справедливість, яка полягає в тому, що кожне судове рішення має бути справедливим по суті, і процедурна справедливість, яка передбачає розгляд справи відповідно до певних судових процедур. Розглядаючи природну справедливість у правосудді докладно розглянув деякі складові природної справедливості: не можна бути суддею у власній справі (*nemo iudex in re sua*); кожна сторона повинна мати право бути вислуханою (*audi alteram partem*); суддя має проявляти неупередженість (безсторонність); процес повинен бути публічним. Автор підсумовує, що лише завдяки правосуддю як справедливому судочинству можна втілити в правову реальність справедливість як ідею права.

У розділі «**Фундаментальна онтологія правосуддя**» **О. В. Стовба**, осмислюючи конституційні засади правосуддя в частині верховенства права і суду присяжних, виходить на поняття «право поза законом» й викладає міркуван-

ня про те, як право «стає-відомим» (подія «право-с-відомості»). На думку філософа права, в осмисленні правосуддя умовно можна виділити два блоки проблем: так званий «матеріальний» (чим є «право поза законом») і «процесуальний» (як віднайти «право поза законом» і як відрізнити його від свавілля суддів). В Конституції України 1996 року, вважає автор, є, принаймні, дві засади правосуддя, які досі адекватно не досягнені: верховенство права і безпосередня участь народу в здійсненні правосуддя як присяжних. Перша дає ключ до вирішення «матеріального» блоку проблем, друга — «процесуального». Відтак, автор в аспекті порушених проблем обґрунтовує, що «верховенство права» може бути зрозумілим як можливість суду вийти за межі закону чи взагалі відмовитися від його застосування для вирішення справи. З-поміж гарантій проти судових помилок і зловживань принципом верховенства права автор називає право на оскарження судового рішення у суді вищої інстанції, а також «розподіл влади» між суддями та присяжними. Таким чином, вважає науковець, у правосудді застосування права носить додатковий характер щодо закону, а присяжні та судді мають різну компетенцію. Згодом автор розмірковує над питаннями про те, що в даному випадку розуміється під правом і як право стає відомим присяжним. Для відповіді на вищевказані питання потрібно переосмислити феномен правосвідомості — «право-с-відомості». Для цього автор застосовує інструментарій фундаментальної онтології М. Гайдеггера, що дозволяє зробити висновок про те, що право існує як певний «наказ». Цей «наказ» є своєрідною «відповіддю» на питання: «як себе мати» у відповідних обставинах? Право, вважає філософ права, це не певне «сущє» на зразок ідеї права, закону чи прецеденту, а, натомість, явище, яке існує як подія «право-с-відомості», тобто усвідомлення певного «наказу», казання-на-те, «як» (чи «ким») бути у конкретній ситуації так, щоб «не поставити під удар, збити з пуття, або зламати» Іншого у відповідному модусі його існування. Це право відкривається людині у трьох модусах існування: буттєвільним, буттє-справедливим, буттє-відповідальним.

У розділі «**Правосуддя: соціонормативний підхід**» **Ю. П. Лобода** застосовує соціонормативну етнографію як методологію вчення про правову традицію, визначає особливості вітчизняної української традиції в судовій системі, а також аналізує національну правову традицію та проблеми імплементації практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, вчений викладає власний підхід до інтерпретації категорії правового, запропонувавши методологічне положення про те, що правову традицію методами антропологічної науки можна досліджувати на межі антрополого-правової та філософсько-правової проблематики. На основі ретельного дослідження практики Європейського Суду з прав людини дослідник розкрив питання імплементації рішень Суду в Україні. Розкриваючи особливості правосуддя в українській правовій традиції, автор досліджує і можливі напрямки євроінтеграційних процесів у правовій системі України. Він розглядає процес імплементації рішень Європейського Суду з прав людини у внутрішню правозастосувальну, зокрема судову практику в Україні як прояв міжетнічної взаємодії двох

різних правових культур та пов'язаних із ними правових систем: вітчизняної, яка характеризується національною правовою традицією українського народу, і поліетнічної правової системи, яка формується чи вже частково сформувалася в окремих сегментах в рамках Європейського Союзу чи таких міжнародних організацій, як Рада Європи чи ОБСЄ. Одним із чинників, які можуть гальмувати процес імплементації, є національна правова традиція, яка забезпечує якісну самобутність вітчизняної правової системи, що передбачає підтримання певного комплексу стабільних ознак останньої. Дослідник підсумовує: чинна в Україні система судів і судова система (що автор розрізняє), як і вся правова система, функціонують за іншими законами, ніж у тих країнах, на правові системи яких орієнтоване її реформування. А без урахування цього всі спроби правотворчими чи адміністративними засобами впливати на правову систему виявляться марними або призведуть не до того результату, який очікується як мета державної політики.

У розділі «Здійснення правосуддя: герменевтичний підхід» **А. М. Бернюков** висвітлює питання системи філософії правосуддя як частини філософії права та судової герменевтики як елемента такої системи. Зокрема, автор відзначає, що філософія правосуддя за масивом досліджуваних питань становить один із центральних і провідних інститутів філософії права. Водночас, попри значну актуальність у світлі сучасної розбудови правової системи України, ця проблематика ще залишається недостатньо розробленою у вітчизняній науці, що, в свою чергу, пояснюється лише початком розбудови новітньої української філософсько-правової школи. На думку правознавця, в науково-теоретичному плані філософія правосуддя має складатися з двох частин: загальної та особливої. Якщо перша частина має відповідати за поняття, об'єкт, предмет, методи та інші ввідні загальнометодологічні аспекти судової діяльності, продиціюючи відповідні категорії (тобто методологічно обслуговуючи основну частину), то особлива — досліджувати безпосередньо правосуддя у його динамічному вимірі, тобто розглядати судовий процес як діяльність-у-русі. У цьому сенсі автор убачає важливу роль судової герменевтики як одного з центральних напрямів особливої частини філософії правосуддя, поряд з судовою антропологією, судовою онтологією, судовою феноменологією, судовим екзистенціалізмом, судовою гносеологією, тощо. При цьому судова герменевтика може розглядатися як окремо, так і як універсальна методологія, відповідно до названих підрозділів особливої частини.

У розділі «Юснатуралістичні підходи у конституційному правосудді України» **С. П. Рабінович** розглядає конституційне правосуддя як зміст однієї з основних форм юридичної діяльності — судочинства, що може здійснюватись із використанням відмінних у світоглядно-методологічному, теоретичному й прикладному аспектах концептуальних підходів, у даному випадку — юснатуралістичного (природно-правового) підходу, заснованого на однойменному праворозумінні. Дослідник визначає загальне поняття підходу в державно-юридичній діяльності, його зв'язок із праворозумінням, поняття юснатуралістичного підходу в державно-юридичній діяльності. Він також виокрем-

лює різні типи юснатуралізму та стієвідносить їх між собою, а також показує його взаємодію з соціологічним, антропологічним, деонтологічним та аксіологічним підходами. Згодом вчений показує природу юридичних явищ у практиці Конституційного Суду України, він визначає інтереси, потреби й природу людини як правоінтерпретаційні категорії. Автор завершує свій доробок викладом положень конституційної моралі правотворчості, зокрема виявляючи роль деонтологічного й аксіологічного підходів в офіційній правоінтерпретації. Зрештою, дослідник виводить засади моралі позитивного права у практиці КСУ: непорушність сутності змісту конституційного права особи як мінімальна гарантія його законодавчого забезпечення; справедливість як домірність та рівність; довіра особи до держави та правова визначеність.

У розділі «Правосуддя і судова правотворчість» **Б. В. Малишев** розглядає проблематику взаємозв'язків між правосуддям і судовою правотворчістю з точки зору теорії права, починаючи від випрацювання дефініцій та ознак цих явищ і завершуючи аналізом ролі судової правотворчості у механізмі правосуддя. Автор приходить до висновку, що за допомогою судової правотворчості основні ціннісні стандарти правосуддя, які відповідають принципам справедливості, рівності, свободи і гуманізму, проникають у систему позитивного права. Судова правотворчість робить правосуддя не індивідуальним регулятором суспільних відносин, а загальним, і вказані стандарти переходять від стану одиничного (вирішений казус) до стану загального (загальнообов'язкове правило для вирішення певного виду казусів). Саме судова правотворчість здатна наповнити право в його конкретних проявах не тільки ідеями, а й конкретним змістом принципів справедливості, рівності, свободи та гуманізму, адже завдяки використанню зазначених принципів при судовому розв'язанні конкретних правових спорів вони перестають існувати як абстракції, знаходячи своє безпосереднє втілення у правовідносинах. Судова правотворчість підкорена меті правосуддя (розв'язати правовий спір і захистити права і законні інтереси на підставі закону та на підставі вимог принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму) і є одним із засобів її досягнення.

В. С. Бігун

1. ФІЛОСОФІЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК ПРИКЛАДНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА*

1.1. Філософія правосуддя як напрям філософії права

У теорії правосуддя здійснюється судами, на практиці — суддями. Правосуддя — це не лише умоглядна проблема теорії чи філософії права, а й практична проблема конституційного права, процесуальних юридичних наук, конкретизована у юридичній діяльності численних суб'єктів права. Сьогоднішня науково-практична актуальність правосуддя в Україні, з-поміж іншого, зумовлена її соціальною значимістю. Правосуддя стає суттєвим соціальним і приватним інтересом людини, правом, забезпечити яке покликана судова система.

Заданося базовим питанням: що таке правосуддя?

У правовій думці правосуддям традиційно вважають «правозастосувальну діяльність суду з розгляду і вирішення [справ] у встановленому законом процесуальному порядку...»². Якщо вважати це визначення довершеним, то логічним є висновок: будь-яка зазначена діяльність суду є здійсненням правосуддя. Це означало б, якщо спрощено, що будь-яке, чи кожне, рішення суду констатує здійснення правосуддя.

Утім, сторони справи нерідко залишаються незадоволеними рішенням суду, оскаржують його і добираються скасування. Тому точніше було б вважати, що не будь-яка зазначена вище діяльність суду є правосуддям, а, натомість, є судочинством, тобто «процесуальною формою здійснення правосуддя, діяльністю суду»³. Відтак, пропонується скорегувати визначення правосуддя, традиційне для теорії та конституційного права.

Водночас цим одним корегуванням ми навряд чи сприяли б розв'язанню практичних проблем правосуддя. Так, можна вважати, що хтось звертається до суду, аби здійснити в ньому судочинство. Але цей хтось звертається із певною метою. І визначення цієї мети як правосуддя зумовлює необхідність з'ясування сутності правосуддя — тобто його філософії.

З'ясування сутності правосуддя і є завданням наступного фрагменту. Ми спробуємо викласти без претензій на вичерпність дискурс про філософію правосуддя як прикладну філософію права, що ґрунтується на розумінні, зок-

рема плюралістичному, філософії права. Йтиметься про філософію правосуддя як частину філософії права. Відтак, розгляньмо філософію права і філософію правосуддя як загальне і конкретне (чи одиничне), філософію правосуддя — як окремих, зокрема прикладний, напрям філософії права⁴. Така постановка обґрунтовується нами на основі представлених далі розуміння філософії права та, відповідно, філософії правосуддя.

Розуміння філософії права (правосуддя), яке ґрунтується на **праворозумінні**. Предмет філософії права зумовлений певним праворозумінням. Праворозуміння — це «усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій»⁵, спосіб освоєння правової дійсності; цим терміном «позначається не тільки поняття права чи його визначення, а й уся сукупність загальнотеоретичних понять і визначень, що охоплюють правову реальність»⁶. «Різні підходи, аспекти, точки зору щодо поняття права та окремих форм його впливу» — це «зміст праворозуміння»⁷. Праворозуміння відрізняють від «правоназивання»⁸ і розрізняють за «основними напрямками вчення про право»⁹, «підходами»¹⁰, «основними концепціями»¹¹, «школами»¹², «типами»¹³, «парадигмами»¹⁴, «станами»¹⁵, «течіями»¹⁶, тощо.

Праворозумінню в сучасній науковій юридичній думці властивий плюралізм, звідси і плюралізм філософій права та правосуддя, а також «проблема

⁵ Шемиченко Ю. С. Праворозуміння // Юридична енциклопедія. — К., 2003. — Т. 5. — С. 48—49.

⁶ Теорія держави і права / За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. — К., 2002. — С. 120.

⁷ Теорія держави і права України / А. Ю. Олійник та ін. — К., 2001. — С. 62.

⁸ Див., напр.: Дудай Т. І. Праворозуміння: герменевтичне дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2008. — 16 с.

⁹ Теорія государства и права: Курс лекцій / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — 2-е изд. — М., 2001. — С. 130.

¹⁰ Теорія держави і права / За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. — К., 2002. — С. 120.

Див. також за підходами, напр., «етико-нормативний підхід»: Мельничук О. С. Право і держава в концепції правосвідомості І. О. Ільїна: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одес. нац. юрид. акад. — О., 2005. — 18 с.

¹¹ Комаров С. А., Малько А. В. Теория государства и права: Учебно-методическое пособие. — М., 2003. — С. 257. Див. також за концепціями, напр., проаналізовано еволюцію праворозуміння неомізму у ХХ ст.: Рабінович С. П. Права людини у природно-правовій думці неомізму: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одес. нац. юрид. акад. — О., 2003. — 19 с.

¹² Див., напр.: Алаїс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2003. — 20 с.

¹³ Див., напр.: Кравець В. М. Типи праворозуміння як методологія основних філософсько-правових дискурсів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / НАВСУ МВС України. — К., 2003. — 16 с.

¹⁴ Див., напр.: Токарська А. С. Права комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / КНУВС. — К., 2008. — 35 с. («посткласичне праворозуміння» як таке, що ґрунтується на «сучасній — посткласичній — науці [яка] заснована на зовсім іншій парадигмі раціональності»).

¹⁵ Див., напр.: Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2002. — 32 с. (з-поміж іншого «з'ясовано значення нового праворозуміння для формування та розвитку правової системи, яке базується на визначенні права як всезагальної необхідної форми та рівної міри свободи індивіда»).

¹⁶ Див., напр., правовий реалізм характеризувано, як філософсько-правову течію: Копоть В. О. Концептуальні основи правового реалізму: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 15 с.

* Автор присвячує цей виклад науковому вчителю — професору В. Д. Бабкіну — із вдячності та з нагоди 85-річчя від дня його народження (18 червня 2009 року).

² Малайренко В. Т. Правосуддя // Юридична енциклопедія. — К., 2003. — Т. 5. — С. 50.

³ Сірий М. І., Тертишник В. М. Судочинство // Юридична енциклопедія. — К., 2003. — Т. 5. — С. 718.

⁴ Положення про те, що філософія правосуддя є окремим елементом філософії права, відповідає системі філософії права як юридичної науки. Див.: Паспорт спеціальності «12.00.12 — філософія права», затверджений постановою Президії ВАК України від 21.05.2008 № 38-06/6.

змістовної, неформальної уніфікації предмета філософії права (, що) може видатись принципово нерозв'язуваною»¹⁷.

Визначаючи предмет філософії правосуддя через певне праворозуміння, ми конкретизуємо її, виявляємо багатоманітність смислів правосуддя. Так, правосуддя може визначатися через призму юснатуралістичного, позитивістського (легістського, соціологічного, тощо) чи інтегративного праворозуміння або їх концепцій. Йдеться про значення праворозуміння не лише для реалізації чи застосування права (правозастосування) в розумінні застосування правових приписів, а й про їх застосування з огляду на те, що може вважатися таким приписом, нормою права.

У широкому розумінні філософія правосуддя виявляється через проблему судового праворозуміння. На практиці можна помітити прихильність суб'єкта до певного праворозуміння (наприклад, судді, представника сторони чи навіть законодавця). Це виявлення сприяє не лише кращому розумінню правової позиції, аргументації певного суб'єкта, що бере участь у здійсненні правосуддя, але й з'ясуванню того, яким є зміст ролі суб'єкта в здійсненні ідеї правосуддя. Іншими словами, йдеться, наприклад, про те, чого прагне суддя: досягнення справедливості (в його розумінні) чи суворого дотримання букви закону, що може суперечити справедливості.

Яка ще роль праворозуміння у правосудді? З-поміж найбільш типових прикладів — правоінтерпретаційна діяльність суду. Так, щодо «юридичного тексту відбувається певною мірою і процес «смислотворення», інакше кажучи — процес «приписування» йому саме того смислу, який уже відшукано у *позатекстових джерелах*»¹⁸. Тому, коли йдеться про роль праворозуміння в ухваленні судових рішень та їх тлумаченні, доречно застосовувати категорії текстуалізму і контекстуалізму. Це сприятиме не лише дослідженню *дійсного* змісту правового положення нормативно-правового акта, але й розумінню підстав і мотивів ухвалення рішення з позицій праворозуміння. Якщо текстуальний підхід визначає розуміння тексту рішення, то контекстуальний — контексту, в якому воно приймалося. Так, наприклад, рішення (та аналіз його змісту) про засудження до страти Сократа не можна вважати цілісним без урахування обставин, які зумовили процес над Сократом, історичних, соціальних умов тогочасних Афін. Те саме стосується більш сучасного процесу над Саддамом Хусейном: з-поміж контекстів процесу й судового рішення про засудження до страти є захоплення Іраку «силами коаліції», повалення режиму С. Хусейна, наявність смертної кари як виду покарання, тощо. Контекстуальний підхід дає змогу пояснити вплив різних чинників на судові рішення, зокрема і неправових (позаправових). Тому контекстуальний підхід є істотним чинником аналізу судового рішення, й зрештою «звіренням» його з ідеєю правосуддя.

Як відзначалося, у випадку з предметом філософії права проблема змістовної, формальної чи неформальної *уніфікації* предмета філософії пра-

¹⁷ Філософія права: проблеми і підходи (за заг. ред. П. М. Рабіновича). — Львів, 2005. — С. 14.

¹⁸ Рабінович П. М. Конституційне судочинство як інструмент тлумачення законодавства відповідно до соціальних потреб і змін // Вісник Конституційного Суду України. — 2007. — № 1. — С. 37.

восуддя або ж, на практиці, їх інтеграції (інтегрування) є складно вирішуваною чи засадничо невирішуваною.

Водночас і при здійсненні правосуддя у різних формах судочинства відбувається вирішення колізій праворозуміння. Наприклад, шляхом вибору певного праворозуміння (його застосування) через голосування при колективному ухваленні рішення: думка тих суддів, які становлять більшість, вважається прийнятною і визначає зміст рішення. Отже, можна говорити не стільки про «правильне», скільки про домінуюче праворозуміння — таке, якого додержується більшість суддів (інших учасників процесу) в справі.

Так, судові рішення, наприклад, у резонансній справі «Ющенко до ЦВК», яку розглядав і вирішив Верховний Суд України 2004 року, засвідчило, що більшість суддів є прихильниками так званого «широкого праворозуміння», за яким принципи права (в цій справі: виборчого права) — «складова» права, а верховенство права як принцип зумовлює право суду визначати додаткові способи відновлення порушеного права (прав виборців). Суддя чи судді, які незгодні з певним рішенням більшості суддів, можуть викласти свої позиції в окремій думці (думках). Так відбувається «цивілізована боротьба праворозумінь» у здійсненні правосуддя.

Розуміння філософії права (правосуддя), що ґрунтується на співвідношенні та розрізненні понять *право* і *закон*. Таке розуміння теж зумовлене відом праворозуміння, про що вже йшлося, є його конкретизацією.

«Розрізнення і співвідношення права та закону і є тією предметною сферою і теоретичним простором, у межах якого вся ця проблематика праворозуміння (від поняття права до правового розуміння закону і держави) може бути адекватно осмислена і змістовно розгорнута як послідовне філософсько-правове вчення. Сенс сказаного можна резюмувати так: *предметом філософії права є право в його розрізненні і співвідношенні із законом*»¹⁹.

За такого визначення предмету філософії правосуддя постає як предметна сфера право-суддя та законо-суддя. На перший погляд може видатися, що ця проблема надумана. Адже суд — це «закон, що промовляє»: він зобов'язаний застосовувати саме закон (а не право), керуватися процесуальним законом у здійсненні правосуддя. Втім, історія, зокрема й права, знає приклади розрізнення права і закону в судовому правозастосуванні: інквізиційні процеси, процеси часів соціал-нацистської Німеччини, сталінських репресій, само-суд, тощо.

Конкретизуємо проблему розрізнення і співвідношення права і закону в правосудді. Йдеться як про правозастосувальну чи правоінтерпретаційну діяльність суду, так і про діяльність суду в контексті мети правосуддя. Наприклад, мова може йти про те, що метою правосуддя є не лише формальне (наприклад, будь-яке) вирішення спору. Адже, говорячи словами Арістотеля, «йти до суду — означає звернутися до справедливості, бо суддя бажає бути наче втіленою справедливістю...» (Етика, V, 7). Йдеться про здійснення право-суд-

¹⁹ Нерсесянц В. С. Філософія права. — М., 1998. — С. 11.

дя як досягнення справедливості. Додамо, що історично спосіб досягнення такої справедливості фіксувався не просто як рішення, а як правова норма (норма права)²⁰. Іншими словами, мова йде не лише про правозастосувальну, але й правотворчу діяльність суду з метою здійснення справедливості.

На підтвердження обгрунтованості визначення справедливості як мети (чи норми) правосуддя варто відзначити термінологічну «закономірність». Еквівалентом терміна *правосуддя* в англійській мові є термін *justice*, одним із варіантів зворотного перекладу якого є *справедливість*. Прийняття ж визначення правосуддя як справедливості зобов'язує: з'являється практична необхідність наповнення змістом процесу — процесу судочинства. Правосуддя постає як справедливе судочинство та процесуальна справедливість.

Відзначимо для контрасту, що історично «проблема співвідношення права і закону, справедливості (*aequitas*) і позитивного права за умов суперечностей між ними глосатори вирішували на користь офіційного законодавства, і в цьому сенсі вони були законниками, що стоять біля витоків європейського середньовічного легізму. У цьому зв'язку цивіліст І. О. Покровський справедливо відзначав: «...На протигав колишній свободі поведження з позитивним правом і свободі суддівського розсуду, Болонська школа вимагала, щоб суддя, відмовившись від своїх суб'єктивних уявлень про справедливість, тримався позитивних норм закону, тобто *Corpus Juris Civilis*. Вже Ірнерій проголосив, що у разі конфлікту між *ius* і *aequitas* його рішення належить законодавчій владі»²¹.

Ключовим питанням дискурсу при зазначеному розмежуванні є питання про те, що вважати *правом* чи *законом*, а також — прихильниками якого праворозуміння є (або повинні ставати) особи, котрі беруть участь у здійсненні правосуддя. Так, суддя може стати або, умовно кажучи, законником (прихильником права як закону), або правовиком (прихильником, наприклад, верховенства права). Істотним є те, що процесуальний та інші закони, нормативно-кваліфікаційні вимоги теж зумовлюють погляди судді, зобов'язують його ставати чи діяти як прихильнику певного праворозуміння.

Так, зокрема, процесуальний закон (наприклад, України) передбачає, що «[р]ішення суду повинно бути законним і обгрутованим» (ст. 213 ЦПК України). Разом із тим, вважається, що «[з]аконним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом». При цьому передбачається, що «[с]уддям забезпечується свобода неупере-

женого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону» (п. 6 ст. 14 ЦПК України; порівняйте зі ст. 62 ЦПК України 1963 року*, який діяв раніше). Постають питання: що означає «свобода неупередженого вирішення судових справ» і які її межі? Чи стосуються слова «що ґрунтується на вимогах закону», слів «внутрішнього переконання» чи слова «свободи»? І що, якщо «вимоги закону» суперечать уявленню судді про те, що означає «бути справедливим»? (Ст. 10 Закону України «Про статус суддів» (1992, зі змінами і доповненнями) зобов'язує «вперше призначеного суддю» прийняти присягу такого змісту: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим»). Чи означатиме це, що суддя за «порушення законодавства при розгляді судових справ» буде «лише» притягнутий до дисциплінарної відповідальності (ст. 31 Закону України «Про статус суддів»), а за порушення присяги (тобто за те, що не «буде справедливим») — «звільнен[ий] з посади» (ст. 15 Закону України «Про статус суддів»)?

Судова діяльність, а отже — і діяльність судді пов'язані з вирішенням як так званих «питань факту», так і «питань права»²². Тобто судді встановлюють фактичні обставини справи, дають їм юридичну оцінку²³, а також вирішують питання права — саме за допомогою, з-поміж іншого, інструментарію праворозуміння. Отже, питання, зумовлені праворозумінням, можуть мати практичне значення для суддів. Окремі судді відкрито надають перевагу певному праворозумінню, називаються його прихильниками (наприклад, «законник»²⁴). Це саме може стосуватися й інших осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя. Наприклад, прокурорів і слідчих вважають, переважно, прихильниками легістського праворозуміння — законниками.

Прикметно, що плюралізм підходів до праворозуміння властивий також дискусіям серед прихильників «однакового» праворозуміння на предмет того, що вважати (позначати) *правом* чи *законом*. У певному розумінні маємо коре-

* «Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді в судовому засіданні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом» (стаття 62 ЦПК України 1963 р.).

²² Поширена в англосаксонському праві та юридичній літературі термінологія «питання факту» («суд факту» — court of fact) і «питання права» («суд права» — court of law) увійшла й до процесуального права і юридичної літератури України. Див., напр.: ч. 2 п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. №12 «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку».

²³ Див., напр., *Чернушенко С. А.* Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одес. нац. юрид. акад. — О., 2004. — С. 7, 12.

²⁴ Наприклад, суддя Верховного Суду України в одному із інтерв'ю назвав себе «законником»: [Запитання:] «... а законним ви це вважаєте? [Відповідь:] — Не можу це коментувати. Але як законник наведу приклад. Я зараз пишу статтю про судові доручення в кримінальній справі. Спочатку, коли я тільки почав знайомитися з цією нормою, мені здалося, що вона не зовсім відповідає Конституції та духу закону. Але коли я почав заглиблюватися в цю тему, побачив, що не все так однозначно, як здається на перший погляд. Тепер я вбачаю в цій нормі і позитивні, і негативні моменти. Примаченко О. Василь Маляренко: «Чутки про тотальну корупцію в судах дещо перебільшені» // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. — 2005. — № 22 (550). — 11-17 червня. — Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1050/50294>.

²⁰ «Впровадженню правових уявлень про справедливість у діюче право та правозастосовчу практику значною мірою сприяли преторські едикти, преторські вказівки суддям [у Давньому Римі] в конкретних справах, що часто вимагали дотримання *bonum et aequum* (блага і справедливості). У всіх цих випадках суддя, що розглядав справу, зобов'язувався вирішувати суперечку відповідно до формул преторської директиви, що вимагала дотримання справедливості. «У справах, які становили широку групу так званих *actiones bonae fidei*, — відзначав [дослідник римського права] Т. Кіпп, — суддя, підкоряючись вимогам *aequitas*, присуджував відповідача до сплати відповідачу *ex fide bona* (добросовісно) відомої грошової суми, при цьому тут малося на увазі, звичайно, *bonum et aequum*... Те, у чому можна було побачити відповідність *bona fides* і *aequum*, фіксувалося практикою і безперервною роботою юристів як правова норма». *Нерсисянц В. С.* Філософія права. — М., 1998. — С. 435–436.

²¹ *Нерсисянц В. С.* Філософія права. — М., — С. 445.

ляцію філософії правосуддя, що ґрунтується на розмежуванні права і закону, та філософії правосуддя, яка ґрунтується на розмежуванні понять *суцього* і *належного*. В обох випадках ідеться про *здійснення ідеї* правосуддя.

Які конструктивні розробки філософсько-правової думки щодо співвідношення понять *право* і *закон*? Виокремимо з-поміж них такі, як ідея так званого «правового закону» (В. С. Нерсесянц), «надзаконне право» (Г. Радбрух), «закон як право» (наприклад, погляди В. П. Малахова).

«Правовий закон» розглядається як «право (з усіма його об'єктивно необхідними властивостями), яке отримало офіційну форму визнання, конкретизації і захисту, словом — законну силу. Правовий закон — це адекватне вираження права в його офіційному визнанні, загальнообов'язковості, визначеності і конкретності, необхідні для діючого позитивного права»²⁵.

«Надзаконне право» (*übergesetzliches Recht*) та його значення виявляється у контексті аналізу антиномії права, яка вирішується за допомогою так званої «формули Радбруха». Останнє — це результат філософсько-правової рефлексії Г. Радбруха на антиправову ідеологію та практику соціал-націоналізму. Так, у ситуації суперечності між «несправедливим законом» і «надзаконним правом» діє останнє; але лише у виняткових випадках, «коли суперечність діючого закону щодо справедливості сягає настільки нестерпного масштабу, що закон як «несправедливе право» має поступитися справедливості»²⁶. Суд (зокрема судді) найбільш компетентні вирішувати подібні суперечності.

Визначення «закону як права» передбачає подолання «юридико-позитивістського розуміння права, яке зводить сутність закону до його оформлення певним актом волевиявлення влади (в особі її органів), а також до його самодостатності, що не хитається залежно від змін, закладених у ньому соціальним змістом»²⁷. Таке трактування сприяє співвідношенню права і закону як взаємодоповнюючого процесу: право стає законом, а закон — правом.

Філософія правосуддя, що ґрунтується на співвідношенні та розрізненні понять *право* і *закон*, є потенційно конструктивною для юридичної практики, зокрема і судової. Межі, зміст її застосування залежатимуть від здатності артикулювати відповідну філософію правосуддя, що ґрунтується як на певному *праворозумінні* (нині актуальним є контекст верховенства права як ідеї, доктрини та принципу правозастосування²⁸), так і філософію правосуддя, що ґрунтується на *законорозумінні*.

²⁵ Нерсесянц В. С. Філософія права. — М., — С. 36.

²⁶ Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право: Пер. з нім. // Проблеми філософії права. — 2004. — Том II. — С. 83-94. Дет.: Бігун В. С. Густав Радбрух — видатний німецький філософ права // Проблеми філософії права. — 2004. — Том II. — С. 33-48; Його ж: Неправове та правове законодавство: філософсько-правові аспекти // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку. Збірник матеріалів міжвузівської наукової конференції (м. Косів, 24-29 січня 2005). Випуск VI. — К.: Київський університет права НАН України, 2005. — С. 31-37.

²⁷ Малахов В. П. Філософія права: Учебное пособие. — М., 2002. — С. 233.

²⁸ Див., напр., положення Кодексу адміністративного судочинства щодо верховенства права; праці: Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. — К., 2008. — 44 с.

Розуміння філософії права (правосуддя), що ґрунтується на розмежуванні *суцього* і *належного*. За такого розуміння предмет філософії права — не право, яким воно є, а право, яким воно *повинно* бути²⁹. Тобто йдеться про *ідеальне, належне, правильне право*. Звідси предметом філософії правосуддя (як частини філософії права) є правосуддя, яким воно *повинно* бути, тобто *належне* правосуддя.

Але хто і як визначає, яким повинно бути правосуддя? Суддя, сторони, їхні представники в судовому процесі? Чи «інженери» системи правосуддя — політики, правознавці, тощо? Яка роль у цій системі цінностей, інтересів, потреб?

Дослідження філософії правосуддя в цьому напрямку є потенційно плідним і конструктивним при вивченні (відображенні) тих уявлень, які конституують належне. Ці уявлення можуть бути суб'єктивними (чи то позиціонуватися як такі). Коли йдеться про те, чи здійснилося в суцюзому належне, критерієм виступатиме певне уявлення про належне й відтак — даватиметься оцінка дійсного з позицій ідеального. Тому неминучі різні оцінки дійсного — залежно від критеріїв певного суб'єкта (чи то об'єктивного критерію). За таких умов філософія правосуддя — *критична філософія*, тобто критика суцього з позицій належного правосуддя.

Загалом же така філософія правосуддя постає як філософія, предметом якої є ідея правосуддя як певне поняття, точніше — ідея правосуддя та її здійснення. Так, правосуддя як історичний феномен (його розвиток чи занепад в історії) може розглядатися як статично, так і динамічно (критично) — в розумінні поняття правосуддя як ідеї та її історичного здійснення. Критичність як властивість є конструктивною за умови, що вона сприятиме встановленню належного здійснення *ідеї* правосуддя.

Яка практична роль зазначеного розуміння філософії правосуддя?

Зважаючи на плюралізм думок суддів, наприклад, щодо підходів до вирішення юридичних питань справи, виникатиме (чи не заперечується) можливість артикуляції певної позиції як належної. Ймовірність подібної можливості примножується й позиціями інших осіб — учасників здійснення правосуддя. Зрештою, кожен фрагмент здійснення правосуддя може піддаватися критичному аналізу з позицій належного.

Розуміння філософії права (правосуддя), що ґрунтується на певному *філософському розумінні* того явища, яке позначається поняттям *право*, чи на розумінні права з позицій певного розуміння, інтерпретації. За цим критерієм філософія правосуддя постає за *різними напрямками філософії*: як онтологічна філософія правосуддя, або онтологія правосуддя (правосуддя як буття, тощо), гносеологія правосуддя (правосуддя як пізнання, тощо), аксіологія правосуддя (правосуддя як цінність, ціннісні виміри правосуддя, тощо), антропологія правосуддя (людський вимір правосуддя), феноменологія правосуддя (правосуддя як феномен, тощо). За такого розуміння філософія правосуддя

²⁹ Філософія права: Навчальний посібник / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.; За заг. ред. О. Г. Данільяна. — К., 2002. — С. 14.

розкривається у її різних аспектах й загалом представляється як багатоаспектне явище.

Зважаючи на високий рівень абстракції, специфічний інструментарій, складно однозначно представити практичну цінність такої постановки філософії правосуддя для цілей, наприклад, судової практики. Водночас, важко переоцінити її значення для цілей формування, умовно, спеціальної частини філософії правосуддя. Уявляється і певна практична функціональність такої філософії правосуддя: вона може проявлятися на рівні формування особистісної філософії судді чи інших осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя.

Розуміння філософії права (правосуддя), яке ґрунтується на розумінні філософії як науки про закономірності. На відміну від вище наведеного розуміння, таке розуміння філософії права зумовлене поглядом, за яким предметом науки філософії права «є найзагальніші (гранично загальні) об'єктивні закономірності виникнення, структури, функціонування й розвитку того явища, яке відображається термінопоняттям «право»³⁰.

Такий підхід також відмінний від підходу, за яким предмет філософії права визначається певним (напрямом, школою, типом) праворозуміння. Натомість, цей підхід має на меті «визначити в онтологічному й соціальному аспектах гранично загально, абстрактно (а отже, значною мірою беззмістовно) той феномен, який кваліфікується як правова реальність», тоді як розкриття його сутності залишається філософсько-правовим школам.

За такої постановки філософія права постає як спільний об'єкт дослідження двох самостійних наук: філософії та загальної теорії права; кожна з них «освоює» цю «спільну територію» під різними кутами зору. При цьому йдеться про науку, тобто пізнання, в першу чергу, закономірностей (наприклад, як об'єктивних, необхідних, суттєвих й для певних умов сталих взаємозв'язків державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, які (взаємозв'язки) безпосередньо зумовлюють якісну визначеність цих явищ, що виявляється в їх юридичних властивостях)³¹.

У цьому сенсі філософія правосуддя може постати, наприклад, як ідея (філософія) судової (процесуальної) справедливості (ключова категорія — справедливість), судова змагальність, судова конфліктологія, тощо — зі своїми принципами, ціннісними засадами, а також закономірностями виникнення та функціонування явища, яке позначається термінопоняттям «правосуддя».

Розуміння філософії права (правосуддя), яке ґрунтується на пошуку смислів. Філософія права постає як смислошукання, пошук сенсів і, на відміну від науки (філософії права як науки), не ставить собі за мету чи не претендує на виявлення закономірностей, істини. «Філософія права, як за-

³⁰ Філософія права: проблеми і підходи. Навчальний посібник / За заг. ред. П. М. Рабіновича. — Л., 2005. — С. 13.

³¹ Там само. — С. 14–15.

гальнометодологічна галузь знання, покликана дати світоглядне розуміння права, його сенсу та призначення для людей, кожної особи, обґрунтувати глибинні соціальні, духовні, етичні передумови права під кутом зору людського буття. Це вчення про граничні засади права як одного із способів людського буття. Філософсько-правовий підхід характеризується рефлексивністю думки, тоді як загальна теорія права відрізняється теоретизуючою правосвідомістю, пошуком і обґрунтуванням закономірностей розвитку та функціонування державно-правових феноменів³².

Філософія правосуддя, яка ґрунтується на такому розумінні філософії правосуддя, сприяє розкриттю смислів правосуддя, які інакше могли б і не розкриватися. Так, правосуддя, наприклад, може поставати, обґрунтовуватися чи раціоналізуватися, як гра, комунікація, юридикація буття, тощо, а також конструювання, наприклад, іншої реальності, вимірів за допомогою образів із середовища правосуддя (вислови, на кшталт «а судді хто?»). Такі смисли можуть відображатися у метафорах, які, в свою чергу, сприятимуть як розумінню, так і конструюванню дійсності, зокрема і правової³³ (наприклад, у нашому дослідженні — справедливості є метафорою правосуддя).

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що нами запропоновано кілька підходів до розуміння філософії права і правосуддя. Вони ґрунтуються на засадах (1) праворозуміння, (2) співвідношення та розрізнення понять «право» і «закон», (3) розмежування суцього і належного, (4) певного філософського розуміння права; (5) розуміння філософії як науки про закономірності; (6) пошуку смислів. Запропоновані розуміння філософії правосуддя як прикладної філософії права можуть бути розширені.

1.2. Філософія правосуддя: аналіз позитивного (конституційного) права

Цей підрозділ присвячено виявленню розбіжностей між феноменами правосуддя і судочинства, а також висвітленню конституційного розуміння правосуддя на основі теорії та практики конституційного права в Україні.

Про терміни «правосуддя» і «судочинство»: термінологічна та понятійна дискусія. Пропонуємо довід перший: правосуддя — це судочинство, судочинство — це не правосуддя. Як відзначалося вище, йдеться про два відмінні терміни. Крім того, якщо правосуддя та судочинство вважати тотожними поняттями, то будь-яка судова діяльність може вважатися здійсненням правосуддя. Судова практика, утім, не підтверджує цю тезу й доводить зворотне в тому сенсі, що рішення суду, прийняте всупереч закону, не вважається правосудним.

Судові рішення, прийняті відповідно до закону, але всупереч праву, теж можуть не вважатися такими, що спрямовані на здійснення правосуддя. Як

³² Бабкін В. Д. Взаємозв'язки філософії права та загальної теорії держави і права // Проблеми філософії права. — 2003. — Том I. — С. 56.

³³ Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права): Монография. — Одесса: Юридична література, 2002. — С. 36–37.

приклад можна навести окремі рішення судів часів соціал-націоналістичної Німеччини щодо поведження із психічно хворими чи представниками певних етнічних груп.

Більше того, якщо припустити, що метою здійснення правосуддя є досягнення справедливості через прийняття судового рішення, то нема підстав вважати, що кожне судове рішення може вважатися таким, що відповідає цій меті. Рішення надалі оскаржують, чимало з них скасовують чи змінюють, що, припускаємо, не траплялося б у разі, якби суди ухвалювали справедливі рішення. (Слушним контраргументом зазначеній позиції може бути твердження про те, що справедливість є (суб'єктивне) почуття й навіть рішення, прийняті згідно із законом, правом, вони можуть не відповідати суб'єктивним уявленням про справедливість, що формують такі почуття).

Водночас, уже з наведеного можна зробити попередній висновок: поняття *правосуддя* може охоплювати зміст поняття *судочинство* як діяльності суду, однак не навпаки.

Відтак, детальніше з'ясуємо зміст понять *правосуддя* і *судочинство*.

Довід другий: правосуддя і судочинство — не тотожні поняття. Довід аргументується наявністю термінів, що позначають різний зміст понять.

Висуємо термінологічний аргумент. Термін, або фахове слово, є словниковою одиницею, що позначає специфічний для певного фаху зміст. Отже, й для юридичного фаху існування різних термінів (*правосуддя* і *судочинство*) означає наявність різного, специфічного змісту. Так, буквально термін *правосуддя* означає «суд за правом», а термін *судочинство* — «діяльність суду». Тому, припускаємо, перший термін акцентує на змісті (за правом), другий — на формі діяльності (діяльність суду) як специфічному смислі термінів.

Доповнимо цей аргумент аксіологічним, телеологічним аспектом. Якщо у випадку *судочинства* йдеться про *діяльність суду*, то у випадку *правосуддя* йдеться про діяльність із розгляду справ з певною метою (досягнення справедливості, розв'язання конфлікту, захист прав та свобод людини, юридичних осіб, держави). Тобто йдеться не про будь-яку діяльність суду, а таку, що відповідає певній меті.

Крім того, наведемо, так би мовити, *змістовний аргумент*. Змістовну відмінність зазначених термінів відображено, зафіксовано в юридичній літературі та нормативно-правових актах. Так, у юридичній науці *судочинство* визначається як «процесуальна форма здійснення правосуддя, діяльність суду»³⁴. Між тим, *правосуддя* визначається як «правозастосувальна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції [...] справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави»³⁵. Подібні визначення містить і діюче українське законодавство чи проекти нормативно-правових актів. Зазначені визначення підтверджують

³⁴ Сірий М. І., Тертишник В. М. Судочинство // Юридична енциклопедія. — К., 2003. — Т. 5. — С. 718.

³⁵ Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. — К., 2008. — С. 50.

дійсність висновку про те, що правосуддя здійснюється через судочинство як форму діяльності.

Доповнимо цей аргумент *філософсько-правовим аспектом*: через з'ясування розуміння і значення терміна *право* в *терміні правосуддя*. Це є істотним з огляду на розуміння предмета філософії права як такого, що впливає, наприклад, із розрізнення понять *право* і *закон* (що, наприклад, на думку В. Нерсесянца, й становить предмет філософії права). У цьому зв'язку, з відповідною умовністю, можна стверджувати: *правосуддя* не є *законосуддям*. Термін *законосуддя*, втім, не є поширеним, тоді як термін *правосуддя* дає прихильникам теорії чи принципу верховенства права, правовладдя — на відміну від, так би мовити, законників як прихильників верховенства закону — підстави твердити про обов'язок суддів послуговуватися саме *правом*, а не *законом*, ухвалюючи судові рішення (інше істотне питання: як розуміється *право* і *закон*, які критерії їх розмежування?).

Додамо, що в юридичній літературі, нормативно-правових актах використовуються й інші терміни, подібні до термінів *судочинство* і *правосуддя*. Зокрема термін *судівництво*, який визначається «як єдина система судового устрою та судочинства»³⁶. За таким розумінням *судівництво* є поняттям ширшим за поняття *судочинство*, охоплює його.

Підсумовуючи цю частину викладу та представлені аргументи, відзначимо на основі термінологічного та змістовного аргументів наявність достатніх підстав для розмежування термінів *судочинство* і *правосуддя*. Те, що кожен суд може вважатися таким, що здійснює судочинство, але не кожен — таким, що здійснює правосуддя, є важливим дослідницьким аргументом, що зумовлює необхідність подальшого виявлення істотних змістовних відмінностей між *правосуддям* і *судочинством*, і є завданням подальшого філософсько-правового дослідження теми *філософія правосуддя*.

Правосуддя і судочинство: огляд конституційних положень. Далі з'ясуємо специфіку вживання термінів судочинство і правосуддя у позитивному праві на прикладі матеріального конституційного права і, зокрема, законодавства України та низки інших держав.

Конституція України в розділі VIII «Правосуддя» встановлює наступне (курсив — мій).

1. «*Правосуддя* в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються» (ч. 1 ст. 124).

2. Водночас зазначається, що «*Судочинство* здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні *правосуддя* через народних засідателів і присяжних» (ч. 3 ст. 124).

Зазначені конституційні положення буквально (текстуально) можна тлумачити так: *правосуддя* здійснюється винятково судами, суди ж (КСУ та суди

³⁶ Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10.05.2006 № 361/2006.

загальної юрисдикції) здійснюють *судочинство*. Припускаємо, що або терміни *судочинство* і *правосуддя* тотожні, або ж термін *правосуддя* є ширшим за змістом за термін *судочинство*.

У пошуках відповіді на ці питання переглянемо інші конституційні положення щодо правосуддя та судочинства (у тексті Конституції України загалом термін *судочинство* вживається п'ять разів, термін *правосуддя* — вісім разів, включно з назвою розділу VIII).

3. «*Судочинство* провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних» (ч. 2 ст. 129).

4. «Основними засадами *судочинства* є: 1) законність; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом» та інші (ч. 3 ст. 129). «Законом можуть бути визначені також інші засади *судочинства* в судах окремих судових юрисдикцій» (ч. 4 ст. 129).

5. «Виключно законами України визначаються: *судоустрій, судочинство*, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури» (п. 14 ч. 1 ст. 92).

Щодо *правосуддя* Конституція України встановлює наступне.

6. «*Правосуддя* здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні» (ч. 1 ст. 127).

7. «Обов'язок суддів спеціалізованих судів відправляти правосуддя лише у складі колегій суддів» (ч. 4 ст. 127).

8. Підкорення суддів закону: «Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону» (ч. 1 ст. 129).

9. «*Правосуддя* в Автономній Республіці Крим здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України» (ч. 5 ст. 136).

10. Можливість обмеження здійснення «права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» (ч. 3 ст. 34).

Аналіз зазначених конституційних положень порушує наступні питання.

(1) Чи взаємозамінно використовуються терміни *правосуддя* і *судочинство* в зазначених положеннях? (2) Чим зумовлене вживання різних термінів?

Передусім зазначимо, що термін *правосуддя* можна замінити не лише терміном *судочинство*, але й терміном *судова система*. Відзначаючи це ще на стадії підготовки проекту тексту Конституції України 1996 року, компаративіст Богдан Футей зазначав: «Судова система загалом описується у Розділі VIII, який має назву «Правосуддя». Вартим уваги є те, що розділи, де йдеться про дві інші гілки влади, мають назви «Законодавча влада» та «Президент». Ось чому, заради послідовності та задля того, щоб показати рівність цієї гілки, робоча група повинна використовувати термін «судова влада» для назви Розділу VIII, а не просто описувати функцію судів»³⁷.

Відзначимо, що деякі проекти Конституції не містили термінів *правосуддя* в розумінні *судочинства*, використовувався термін *судова влада* (для прикладу: концепція від 19 червня 1991 року, де відповідний розділ називався

³⁷ Футей Б. Становлення правової держави в Україні: 1991-2005. 2-е вид. — К., 2005. — С. 48.

«Органи судової влади», а стаття 1 розділу читалася: «Судова влада в Україні здійснюється від імені Республіки...»³⁸). Згодом, уже в проекті Конституції, винесені до всенародне обговорення в редакції від 1 липня 1991 року, в главі 21 «Судова влада» в розділі «А» глави «Органи правосуддя» зазначалося: «Правосуддя здійснюється виключно судами у формах конституційного, цивільного та адміністративного судочинства. Присвоєння функцій правосуддя будь-ким іншим, а також делегування цих функцій не допускається. Правосуддя здійснюється від імені України» (ст. 202)³⁹. Аналогічними були положення цієї статті в проекті Конституції в редакції від 27 травня 1993 року (ст. 163)⁴⁰ та 26 жовтня 1993 року (ст. 147)⁴¹.

Додамо, що в Конституції УРСР (України) 1978 року вживалися терміни *правосуддя* і *судочинство*. Розділ VIII називався «Правосуддя. Арбітраж і прокурорський нагляд». Частина 1 статті 149, яка відкривала розділ в оригінальній редакції, до внесення до неї змін, проголошувала: «Правосуддя в Українській РСР здійснюється тільки судом». Глава 18 «Суд і арбітраж» розділу VIII зазначала: «Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності громадян перед законом і судом» (ст. 154), а «судочинство провадиться українською мовою або мовою більшості населення даної місцевості...» (ст. 157), йшлося про «судочинство в цивільних і кримінальних справах» (ст. 160).

Зазначене терміновживання дає підстави припускати: законодавець і розробники проектів Конституції України не надавали істотного значення розмежуванню термінів *правосуддя* і *судочинство*. Водночас винесення терміна *правосуддя* в назву розділу (глави) дає підстави вважати цей термін ширшим за змістом, аніж термін *судочинство*.

Аби дослідити, чи є це закономірністю, далі звернемося до конституцій низки так званих «нових держав Європи», зокрема прибалтійських, а також Російської Федерації та Білорусі. Аби розширити термінологічний аспект дослідження, наводитимемо посилання українською, англійською та мовою оригіналу.

Виявляємо, що в них вживаються обидва терміни. Зокрема, це стосується Конституції Естонії (1996) та Конституції Латвії (1992)⁴². Між тим, примітними є деякі випадки неадекватного, на нашу думку, перекладу терміна *правосуддя* (*Tiesu*) як *court proceedings* (більш адекватним у даному випадку є переклад терміном *судочинство*). Конституція Республіки Білорусь регламентує,

³⁸ Конституція незалежної України: Кн. 1. — К., 1995. — С. 75.

³⁹ Там само. — С. 168–169.

⁴⁰ Там само. — С. 235.

⁴¹ Там само. — С. 302.

⁴² 1. Конституція Естонії (1996) у статті 146 проголошує: «Правосуддя здійснюється тільки судом» (англійською мовою: «Justice shall be administered solely by the courts»; естонською мовою: «Oigust moistab ainult kohus»). Вживається і термін *судочинство* («До системи судочинства» («The court system», «Kohtusüsteem») (ст. 148)). Подібне положення міститься і в Конституції Литви (1992): «Правосуддя ... здійснюється лише судами» («... justice shall be administered only by courts»; «Teisinguma ... vykdo tik teismai») (ст. 109). Конституція Латвії (1992) зазначає у статті 86 про «здійснення правосуддя» («Decisions in court proceedings»; «Tiesu var spriest»). Цит. за: Конституція незалежної України: у 3 кн. — К., 1995. — Книга 1. — С. 47. Цит. мовою оригіналу за лінками: http://www.saeima.lv/Likumdosana/likumdosana_satversme.html (латинською мовою), http://www.saeima.lv/Likumdosana_eng/likumdosana_satversme.html (англійською мовою).

що здійснення судової влади належить судам, які здійснюють правосуддя⁴³. Логічно струнку термінологічну конструкцію представлено в положеннях Конституції Російської Федерації (1993). Передбачається, що правосуддя здійснюється лише судом, а судовою влада здійснюється у визначених формах судочинства, при цьому в окремих випадках судочинство здійснюється за участі присяжних засідателів⁴⁴.

Таким чином, ми виявили неоднозначне застосування термінів *судочинство* і *правосуддя* у конституційному праві.

Тлумачення конституційних положень про правосуддя. Конституційні положення щодо правосуддя та судочинства стали предметом тлумачення — наукового та офіційного. Положення статті 124 Конституції України науково тлумачаться так, що «правосуддя вправі здійснювати тільки суди, створені відповідно до Конституції. Ніякий інший державний орган чи посадова особа не вправі брати на себе повноваження суду — визнати особу винною у вчиненні злочину, призначати за нього покарання, виконувати інші функції суду»⁴⁵. Таким чином, зазначене тлумачення вказує суб'єктний склад здійснення правосуддя — це винятково суди.

Даючи тлумачення конституційних положень щодо правосуддя, Конституційний Суд України відзначив, що «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя — це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ»⁴⁶. Суд підтвердив зазначену правову позицію в одному зі своїх наступних рішень⁴⁷.

⁴³ 2. Конституція Республіки Білорусь, зокрема, встановлює: «Судебная власть в Республике Беларусь принадлежит судам. ... Судостроительство в Республике Беларусь определяется законом («The courts shall exercise judicial power in the Republic of Belarus... The judicial system in the Republic of Belarus shall be determined by the law») (ст. 109). Говориться, що «Суды осуществляют правосудие на основе Конституции и принятых в соответствии с ней иных нормативных актов» («Justice shall be administered on the basis of the adversarial proceedings and equality of the parties involved in the trial») (ст. 115). Цит. мовою оригіналу за лінком офіційного сайту Президента Республіки Білорусь (<http://www.president.gov.by/press19332.html#doc>).

⁴⁴ 3. Конституція РФ (1993) регламентує (розділ 7: Судова влада; Judiciary): «1. Правосудие в Российской Федерации осуществляется только судом. 2. Судебная власть осуществляется посредством конституционного, гражданского, административного и уголовного судопроизводства» («1. Justice in the Russian Federation shall be administered only by law courts. 2. Judiciary power shall be exercised to constitutional, civil, administrative and criminal process») (ч.ч. 1, 2 ст. 118). «3. Судопроизводство осуществляется на основе состязательности и равноправия сторон. 4. В случаях, предусмотренных федеральным законом, судопроизводство осуществляется с участием присяжных заседателей» («The trial shall be conducted on an adversarial and equal basis. In cases stipulated by federal law trials shall be held by jury») (ч.ч. 3, 4 ст. 123). Цит. переклад за лінком Університету Бакнел (<http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/ch7.html>).

⁴⁵ Коментар до Конституції України / 2-е вид., випр. та доп. — К.: Інститут законодавства ВР України, 1998. — 412 с. — С. 289.

⁴⁶ Абзац перший пункту 3 Ухвали Конституційного Суду України № 44-з від 14 жовтня 1997 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

⁴⁷ Абзац третій пункту 4 Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року (справа про завдання третейського суду).

Керуючись правовою позицією, що правосуддя є самостійною галуззю державної діяльності, Конституційний Суд України визнав діяльність низки державних і недержавних органів та інституцій «такою, що не здійснює функції правосуддя в контексті статті 124 Конституції України», або ж такою, що не належить до «системи національної юрисдикції». Серед них такі інституції, як *Міжнародний кримінальний суд* (що є «міжнародно-правовим судовим органом», який не належить до «системи національної юрисдикції» України)⁴⁸, *Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України* (як «недержавний орган», «третейський суд, що розглядає спори з цивільних правовідносин за умови наявності письмової арбітражної угоди (домовленості) сторін про передачу йому таких спорів...»)⁴⁹, *третейський суд* («Здійснення третейськими судами функції захисту... є здійсненням ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного частиною п'ятою статті 55 Конституції України»)⁵⁰, податкових інспекцій (вказувався аргумент суб'єкта конституційного звернення про те, що «право державних *податкових інспекцій* на безспірне стягнення коштів» ... «здійснюється виключно судами і привласнення їх функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається»)⁵¹ тощо.

Зазначене дає можливість зробити висновок про таке розуміння положень щодо правосуддя в Конституції України: це спеціальний вид державної діяльності, що здійснюється винятково судами України як державними органами. Оскільки цю діяльність однаковою мірою (принаймні, термінологічно) можна назвати судочинством, то залишається питання про те, що дає підстави називати зазначену діяльність судів *правосуддям*?

Діяльність згаданих інституцій *формально* (гіпотетично, не беручи до уваги конституційне тлумачення) можна назвати судочинством, тому постає питання про підстави не називати їх діяльність *судочинством*, а діяльність судів — *правосуддям*.

З огляду на зазначене, продовжимо пошук відповіді на поставлене вище питання про розмежування *правосуддя* і *судочинства*. Ключовою можна вважати таку правову позицію:

⁴⁸ Абзаци 6-8 пункту 2.1 Висновку Конституційного Суду України № 3-в/2001 від 11 липня 2001 року (справа про Римський Статут).

⁴⁹ Абзац другий пункту 3 Ухвали Конституційного Суду України № 44-з від 14 жовтня 1997 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

⁵⁰ Абзац п'ятий пункту 4 Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року (справа про завдання третейського суду).

⁵¹ Абзац третій пункту 7 Висновку Конституційного Суду України № 1-в/2002 від 16 жовтня 2002 року у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень до Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа щодо внесення змін до статей 81, 82, 85, 87, 89, 90, 94, 97, 98, 106, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 122 Конституції України та доповнення її статтею 89-1).

«Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах»⁵². Цю правову позицію, акцентуючи на «дотриманні справедливості», Конституційний Суд України повторив у справі про призначення судом більш м'якого покарання (2004). Водночас Суд вказав і на інструментальну функцію правосуддя, зазначивши, що «Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя»⁵³.

Один із суддів Конституційного Суду України (в окремій думці), висловлюючись щодо рішення Суду та не погоджуючись із більшістю, так характеризує його як акт «правосуддя», тим самим викладаючи змістовні характеристики *правосуддя*: цей акт «за формою є рішенням єдиного органу конституційної юрисдикції. Однак за змістом його проблематично назвати актом конституційного правосуддя, оскільки воно не містить належного правового обґрунтування, базується на неправильно застосованих та інтерпретованих положеннях Конституції України, що дає підстави припустити наявність упрежденості Конституційного Суду України, політичного підходу до вирішення спірного питання».

У цьому зв'язку цікаво відзначити, що англомовним відповідником терміна *правосуддя* є термін *justice*, що також може перекладатися як *справедливість*, *юстиція*. Тому не випадковим є розуміння правосуддя як справедливості в сенсі мети судочинства як судової діяльності (телеологічний аспект правосуддя).

Зазначені правові положення дають підстави твердити про наявність формальних і змістовних ознак *правосуддя*, що вказують на його сутність.

Про сутність правосуддя і судочинства: філософсько-правова дискусія.

Сучасна українська юридична наука та практика вказують на *правосуддя* як на функціональну мету судів. Деякі дослідники, вважаючи положення новою, відзначають: радянська юридична наука виходила з того, що головне призначення суду — охорона правопорядку, яку, крім суду, здійснювали ще й органи прокуратури, міліції, державної безпеки, нотаріату, тощо. Відмінність правосуддя від діяльності інших правоохоронних органів полягала лише в аспекті спеціальної компетенції суду, тобто в його особливих повноваженнях щодо розгляду цивільних і кримінальних справ, а також у процедурі здійснення цього розгляду. При цьому дослідники вказували також на те, що функція правосуддя належить до діяльності суду, однак при цьому вони суттєво розходилися у розумінні сутності *правосуддя*⁵⁴.

Огляд юридичної літератури про теорію правосуддя, в якому ми спираємося на доробок Б. Малишева, дає змогу окреслити два головних підходи до розуміння сутності правосуддя.

⁵² Абзац шостий пункту 9 Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора).

⁵³ Абзац другий пункту 3 Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2002 від 07 травня 2002 року (справа щодо підвідомчості активів про призначення або звільнення посадових осіб).

⁵⁴ Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. — К., 2008. — С. 24.

Перше розуміння, умовно назване нами *функціональним*, визначає *правосуддя* (або уникає визначень) як юридичну процедуру здійснення функції судової влади: розгляд справ, захист прав і свобод людини і громадянина, охорона конституційного ладу. По суті, правосуддя постає як засіб прояву і реалізації судової влади.

Друге розуміння, яке Б. Малишев називає *сутнісним, змістовним*, полягає в характеристиці правосуддя на основі змістовних (а не формальних) ознак діяльності суду з вирішення справ. За такого акценту правосуддя — це не зовнішня, а внутрішня характеристика певної судової діяльності. Ряд дослідників, визначаючи правосуддя, враховують як формальні, так і змістовні його характеристики, зокрема коли йдеться про право людини на суд. Таке визначення, на думку Б. Малишева, не враховує, що правосуддя — це передусім діяльність суду, а вже потім, в одному зі своїх вимірів, виступає як суб'єктивне право людини на захист своїх прав⁵⁵.

Намагаючись поєднати зазначені у визначеннях розуміння, Б. Малишев пропонує визначати правосуддя як «спосіб вирішення спору про право, який здійснюється: а) на підставі закону та принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму; б) на постійній і професійній основі спеціальними органами державної влади — судами, акти яких забезпечуються авторитетом держави»⁵⁶. При цьому, вважає дослідник, «спори про право будуть розглянуті та вирішені не лише формально (на підставі норм чинного законодавства), а й з чітким дотриманням пануючих у певному суспільстві уявлень моральної та етичної спрямованості (на підставі принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму)». «Правосуддя є лише та діяльність суду з вирішення спору, яка не тільки відповідає вимогам закону, а й відповідає вимогам справедливості, рівності, свободи та гуманізму»⁵⁷.

Звертаючи увагу на розбіжність між правом і законом, дослідник додає, що «сліпе слідування букві закону робить судовий розгляд спору і його результат законним, але не правосудним». Він підкріплює свої позиції поглядом професора С. Максимова, що право не існує в готовому вигляді в законі, з якого його можна безпосередньо отримати. Суддя пов'язаний законом. Проте закон має бути співвіднесений з визнаними у даному суспільстві принципами справедливості і з природою речей, тобто справедливістю у конкретній ситуації. Якщо законом враховуються можливі життєві обставини, то правосуддя — певні фактичні життєві обставини. У результаті відбувається наповнення належного моментом суцього та збагачення суцього належним⁵⁸. І цей процес відбувається за допомогою права як правової системи, в якій право «як елемент правової системи» характеризується тим, з-поміж іншого, що воно «стає неподільним, єдиним, з незалежним і сильним правосуддям»⁵⁹.

⁵⁵ Там само. — С. 26.

⁵⁶ Там само. — С. 26, 304.

⁵⁷ Там само. — С. 26—28.

⁵⁸ Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. — Х., 2002. — С. 186.

⁵⁹ Вступ до теорії правових систем. — К., 2006. — С. 11.

Узагальнимо визначення суті правосуддя через його розуміння: перше, *функціональне розуміння правосуддя* ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як друге, *змістове розуміння* акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності. Якщо перше акцентує на функціях та суб'єктному складі діяльності, то друге — на змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості.

Окремі висновки. Узагальнюючи, констатуємо формальні та змістовні ознаки *правосуддя*, визначені положеннями Конституції України, їх тлумаченням чи конкретизацією. Конституційний зміст термінів «судочинство» та «правосуддя» дає можливість стверджувати: в Україні правосуддя, здійснюване в формі судочинства, може провадитися винятково судами як державними органами.

З одного боку, з позицій поділу державної влади та її використання чітке встановлення і регламентація судової влади є обґрунтованим: за Конституцією «державна влада в Україні» в частині «її поділу на судову» реалізується «винятково судами» як «органами судової влади», що «здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» (ч. 1 та ч. 2 ст. 6 Конституції).

З іншого боку, з філософсько-правової точки зору, виникає питання про те, чи лише діяльність судів може відповідати (слідуючи тлумаченню КСУ) «вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах».

В Україні відповідні положення Конституції, їх текстuale тлумачення не уможливають називати таку діяльність «правосуддям». Водночас більш коректно з позицій філософії права та їх урахування в конституційному праві України стверджувати про «судочинство» як «форму здійснення правосуддя».

Обмеження здійснення *правосуддя* винятково судами як державними органами пояснюється, з одного боку, намаганням держави обмежити використання державної влади (зокрема примусу), аби не допустити її зловживання. Недержавне й несудове ж здійснення того, що може називатися *правосуддям*, не знаходить визнання держави в Україні. Разом із тим, лишається питання, чи воно (в частині змістовних, а не формальних, зокрема, суб'єктних характеристик) припинить існування, хоч і не називатиметься в теорії та конституційному праві *правосуддям*?

Ключовим у вирішенні поставленого питання є праворозуміння, що використовується при визначенні правосуддя, можливі колізії *форми* та *змісту* реалізації ідеї правосуддя. Адже якщо під правом розуміти не лише правові норми, встановлені державою, то постає питання про те, чи є держава винятковим суб'єктом правозастосування в формі того, що називається правосуддям — діяльності, здійснюваної винятково судами. Розкриттю цих питань можуть бути присвячені *подальші філософсько-правові дослідження*.

1.3. Правосуддя як мета

В Україні збільшується кількість звернень до суду і справ, що розглядаються судами. У цьому зв'язку актуалізується питання про мету правосуддя, тобто питання про те, яка мета звернення до суду, яке завдання суду при розгляді справ.

Мета (*рос.* цель) — результат, а в більш «глибокому сенсі» — мислена модель, ідеальний образ майбутнього, очікуваного результату, уявлення про результат, якого прагнуть. У деяких визначеннях *мети* охоплюються і шляхи її досягнення. Мета як мотив спрямовує і регулює діяльність людини, зумовлюючи її послідовність, системність, тощо.

У філософії проблему мети розглядає телеологія (від грецького telos — ціль і ...логія) — філософське вчення про цілі процесів і явищ. Вважається, що цілі або встановлюються Богом (Х. Вольф), або є внутрішніми причинами природи (Арістотель, Г. В. Лейбніц).

Питання мети правосуддя може розглядатися в контексті *його мети* (*мети правосуддя*) та *правосуддя як мети*. У першому розумінні правосуддя є процесом, інструментом досягнення певної мети, в другому — може розглядатися як процес, так і мета.

Відзначимо: питання, що мається на увазі під процесом правосуддя, досліджується процесуальними юридичними науками, процесуальним правом. *Процесуальне право* усталювалося і розвивалося під впливом німецького правознавства, руськими правознавцями як самостійний інститут і галузь правознавства воно було визнано наприкінці XIX — початку XX ст.

Не применшуючи значення і доробку процесуального права в дослідженні правосуддя як процесу і мети, але зважаючи на обмеження викладу та його філософсько-правовий методологічний інструментарій, зосередимося на з'ясуванні суті правосуддя і його мети.

Для цього звернімося до окремих положень Конституції України 1996 року щодо правосуддя та їх тлумачення і конкретизації, аналізу в рішеннях і правових позиціях Конституційного Суду України (КСУ), в яких відзначалися формальні та змістовні характеристики поняття *правосуддя*.

Відзначимо як істотне розмежування понять *правосуддя* і *судочинство* (як процесуальної форми здійснення *правосуддя*).

За тлумаченням КСУ, «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя — це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» (абз. 1 п. 3 Ухвали КСУ № 44-з від 14 жовтня 1997 року)⁶⁰.

⁶⁰ Абзац перший пункту 3 Ухвали Конституційного Суду України № 44-з від 14 жовтня 1997 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

За наведеним тлумаченням, мета правосуддя — діяльність із розгляду та вирішення справ.

Зазначене положення повторюється і *конкретизується новим смислом*, для прикладу, у цивільному та кримінальному судочинстві. Зокрема, в положеннях статті 1 ЦПК України: «Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави». Тобто йдеться не про будь-який розгляд і вирішення справ, а такий, який відбувається «з метою захисту прав, свобод чи інтересів» осіб або держави.

Щодо мети правосуддя в кримінальному судочинстві, то в статті 2 КПК України зазначається: «Завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний».

З наведеного вбачається, що в кримінальному судочинстві йдеться не лише про захист чи охорону прав, але й розкриття злочину, викриття та притягнення до кримінальної відповідальності винних.

Крім того, окремо відзначимо й наявність такого завдання чи мети правосуддя, як встановлення істини в справі. Хоча кримінально-процесуальним законом така мета (як його мета) не встановлюється, вона передбачається й «читається» в різних його положеннях (обов'язок захисника — «не перешкоджати встановленню істини в справі» (ч. 6 ст. 48 КПК), право обвинуваченого «заявляти клопотання з усіх інших питань, які мають значення для встановлення істини в справі» (ст. 142 КПК), застосування запобіжних заходів у разі підстави «перешкодити встановленню істини у кримінальній справі» (ст. 148 КПК)).

Відзначимо наявність термінів *мета* і *завдання*, але, попри їх відмінність, не акцентуватимемо тут на них увагу. Водночас вкажемо, що плуралізм *завдань* може відобразитися в свідомості як плуралізм мети, оскільки завдання є певним *попереднім* етапом, результатом, спрямованим на досягнення мети.

Далі розглянемо питання *змісту* правосуддя, звернувшись до наступної правової позиції КСУ. «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» (абз. 6 п. 9 Рішення КСУ (2003) у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора). Цю позицію, акцентуючи на «дотриманні справедливості», КСУ повторив у справі про призначення судом більш м'якого покарання (2004).

Зазначені правові положення дають підстави стверджувати про наявність *формальних* і *змістовних* сутнісних ознак *правосуддя*. Формальною ознакою правосуддя є його здійснення в формі судочинства судами як державними органами, а змістовною — відповідність вимогам справедливості і забезпечення ефективного поновлення в правах.

Якщо перше акцентує увагу на правосудді як процесі, здійснюваному судами, то друге — на результаті, яким воно може визначитися як мета. Досягнення такого результату (як поновлення в правах) і може слугувати основою телеологічного розуміння правосуддя.

Про здійснення правосуддя не лише судами. Філософсько-правове дослідження правосуддя виявляє підстави для підняття питання про розмежування понять *правосуддя* і *судочинство*. У зв'язку з цим постає також питання щодо *нормативного* змісту поняття *суд*. Зокрема, в цьому викладі розглядатиметься питання про те, чи здійснюють кримінальне судочинство органи інші, ніж суд, у контексті конституційного положення про здійснення в Україні правосуддя виключно судами.

Як відзначалося, Конституція України проголошує, що «Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються» (ч. 1 ст. 124). Зазначені конституційні положення буквально можна тлумачити так, що *правосуддя* здійснюється винятково судами, суди ж (КСУ та суди загальної юрисдикції) здійснюють *судочинство*. Припускаємо, що або терміни *судочинство* і *правосуддя* тотожні, або ж *правосуддя* є ширшим за змістом, ніж термін *судочинство*.

У пошуках відповіді на ці питання ми переглянули інші конституційні положення щодо правосуддя та судочинства (читайте виклад 1.2). Зокрема, як ключово визначимо наступну правову позицію КСУ: «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) (2003).

Між тим, роз'яснюючи поняття «судочинство», КСУ зазначає: «За своїм змістом судочинство включає в себе, зокрема, підсудність, тобто встановлення повноважень судів системи судів загальної юрисдикції та процесуальних строків, строків звернення, оскарження до суду рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (абзац 2 частини 3 мотивувальної частини Рішення в справі про Дисциплінарний статут прокуратури (2004)).

Узагальнюючи, констатуємо існування формальних та змістовних ознак правосуддя, встановлених положеннями Конституції України та їх тлумаченням. «Конституційний зміст» термінів «судочинство» та «правосуддя» дає нам можливість стверджувати, що в Україні правосуддя, здійснюване в формі судочинства, може провадитися винятково судами як державними органами.

З одного боку, з позицій поділу державної влади та її використання чітко встановлення і регламентація «судової влади» є обґрунтованими: за Конституцією, «державна влада в Україні» в частині «її поділу на судову», реалізується «винятково судами» як «органами судової влади», що «здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» (ч. 1 та ч. 2 ст. 6 Конституції).

З іншого боку, з філософсько-правової точки зору можна стверджувати, що не лише діяльність судів може відповідати (слідуючи тлумаченню КСУ)

«вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах». В Україні, втім, положення Конституції та їх *текстуальне* тлумачення конституційно не уможлиблюють називати таку діяльність *правосуддям*.

Ще одним аспектом цієї теми є питання про те, чи є інші, несудові органи, як, наприклад, органи слідства, такими, що здійснюють правосуддя. Як зазначалося, згідно з текстуальним тлумаченням Конституції, несудові органи не вважаються такими, що здійснюють правосуддя, оскільки такими вважають «виключно суди» (ч. 1 ст. 124 Конституції України).

Це положення також підтвердив Суд у контексті розгляду питання про скарги до суду на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи. Зазначені скарги, встановив Суд, «повинні розглядатися судом за чинним законодавством у порядку кримінального судочинства. При цьому суд, розглядаючи такі скарги на стадії досудового слідства, перевіряє наявність приводів і підстав для винесення зазначених постанов і не повинен розглядати та вирішувати заздалегідь ті питання, які повинен вирішувати суд при розгляді кримінальної справи по суті, оскільки це буде порушенням конституційних засад правосуддя» (частина 8 пункту 9 Рішення у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора (2003)).

Конституційний Суд України неодноразово підтверджував, що «Правосуддя здійснюється виключно судами у відповідних формах, у тому числі шляхом... судочинства (стаття 124 Конституції України)» (абзац 2 пункту 3 Рішення КСУ в справі щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб (2002)). Водночас, як відзначив Суд, кримінальне судочинство включає діяльність не лише суду. Суд, зокрема в рішенні у справі щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України (абзац 4 пункту 4.2) зазначив: «Кримінальне судочинство — це врегульований нормами КПК України порядок діяльності органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду (судді) щодо порушення, розслідування, розгляду і вирішення кримінальних справ, а також діяльність інших учасників кримінального процесу — підозрюваних, обвинувачених, підсудних, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їх представників та інших осіб з метою захисту своїх конституційних прав, свобод та законних інтересів».

Розтлумачуючи в рішенні у справі про право вільного вибору захисника (2000) положення частини другої статті 59 Конституції України, КСУ опосередковано відзначив, що кримінальне судочинство передбачає різні та відповідні гарантії, пов'язані не лише з судовим процесом. Суд, зокрема, зазначив, що конституційне «положення про те, що «для забезпечення права на захист від обвинувачення... в Україні діє адвокатура», треба розуміти як одну із конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката — особу, яка має право на заняття адвокатською діяльністю» (пункт 2 резолютивної частини рішення).

«Питання проведення дізнання, досудового слідства у конкретних кримінальних справах, як зазначив Конституційний Суд України, є саме та-

кими, що пов'язані зі здійсненням правосуддя у конкретних справах» (абзац 6 пункту 4 Рішення в справі про запити і звернення народних депутатів України до органів дізнання і досудового слідства (2002)).

Таким чином, тлумачення Конституційного Суду України дають підстави стверджувати про таке розуміння здійснення *правосуддя* і *судочинства* та їх розмежування. По-перше, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. По-друге, правосуддя здійснюється в формі судочинства, тоді як судочинство, зокрема кримінальне, є також і діяльністю органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду (судді), а також діяльністю інших учасників кримінального процесу — підозрюваних, обвинувачених, підсудних, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їх представників та інших осіб з метою захисту своїх конституційних прав, свобод та законних інтересів.

Чи є судом орган держави, що не здійснює правосуддя? Вважається, що суд — це «орган держави для здійснення правосуддя...»⁶¹. Виникає питання, винесене в назву: чи вважатиметься судом орган держави, що не здійснює правосуддя? Аби відповісти на нього, з'ясуємо формальні та змістовні ознаки суду та правосуддя.

Поставлені питання є не спекулятивними, а практично актуальними. Зокрема, вони актуалізуються рішенням Європейського суду з прав людини в справі «Сокурєнко і Стригун проти України» (2006). Суд, з-поміж іншого, встановив, що, «перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд [України] не може вважатися «судом, встановленим законом», у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження» (п. 28 Рішення) (зазначимо факт окремих думок).

Це питання є значимим і в зв'язку з історико-правовою оцінкою рішення Верховного Суду України в справі «В. Ющенко до ЦВК» (2004). Суд, на думку критиків, призначаючи третій тур голосування на президентських виборах, діяв поза межами повноважень й ухвалив, на їхню думку, незаконне рішення, що підірвало легітимність Суду.

Далі звернімося до теоретичного та філософського аналізу поняття суд через призму його формальних і змістовних характеристик. Для цілей цього дослідження обмежимося аналізом позитивного державного права, тобто законодавства, встановленого державою.

Чинним законодавством України визначено, що суд є органом держави (для прикладу: «Суд — відповідний орган судової системи держави» (ст. 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» (1994)). Оминувши в даному викладі інакшу змістовну дискусію щодо видів судів (державних і недержавних, зокрема третейських), а також того, що інколи поняття «суд» включає поняття *суддя*, відзначимо: маємо на увазі *державні суди*.

Надалі зосередимося на змістовних характеристиках поняття «суд». До таких можна віднести основні засади (принципи) діяльності судів (судочинства),

⁶¹ *Малярєнко В. Т.* Суд // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К., 2003. — Т. 5. — С. 386.

зокрема визначені частиною 3 статті 129 Конституції України: 1) законність; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) забезпечення доведеності вини та інші. Порушення зазначених засад може мати наслідком скасування судового рішення як результату судової діяльності. Це підтверджує тезу про те, що судом є не будь-яка діяльність спеціального органу держави, а лише така, що відповідає певним засадам, вимогам.

Істотним також є розмежування понять *судочинство*, як процесуальної форми діяльності, та *правосуддя*. Звернімося до правових позицій Конституційного Суду України (КСУ), в яких відзначалися формальні та змістовні характеристики поняття *правосуддя*.

За тлумаченням КСУ, «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя — це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» (абз. 1 п. 3 Ухвали КСУ № 44-з від 14 жовтня 1997 року).

Ключовою щодо змісту правосуддя можна вважати наступну правову позицію Суду: «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» (абз. 6 п. 9 Рішення КСУ (2003) у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора). Цю правову позицію, акцентуючи на «дотриманні справедливості», КСУ повторив у ще одній справі (про призначення судом більш м'якого покарання (2004)).

Зазначені правові положення дають підстави стверджувати про наявність *формальних* і *змістовних* ознак *правосуддя*, що характеризують його сутність. Формальною ознакою правосуддя є його здійснення в формі судочинства судами як державними органами.

Таким чином, з позицій аналітичної юриспруденції та філософії права (тут — у розумінні осмислення права, *яким воно повинно бути*), судом в Україні може вважатися такий орган, який здійснює державну діяльність у формі судочинства відповідно до вимог справедливості й забезпечує ефективне поновлення в правах. Якщо перефразувати висновок із акцентом на змістовній (понад формальну) ознаці поняття суду: лише за умови здійснення правосуддя спеціалізований державний орган може вважатися судом.

Суд і його місце в громадянському суспільстві та правовій державі (на засадах філософії правосуддя Гегеля). Яке місце суду в правовій державі та громадянському суспільстві? Нині традиційно вважається, що суди є державними інститутами, репрезентують судову владу держави. Втім, у деяких концепціях учених, з-поміж яких і в філософії права Гегеля, яку ми розглянемо, суди відносяться до елементів громадянського суспільства.

У філософії права Гегеля (викладеній у його ранніх працях і «Філософії права» (1820)) людина, громадяни в громадянському суспільстві вважаються невід'ємною частиною процесу правосуддя: вони беруть участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних. Інакше, зазначає Гегель, «правосуддя зали-

шається для них «зовнішньою долею»⁶². «Правосуддя в собі *могло б* добре здійснюватись чисто юридичними судами, можливо, краще, ніж іншими інституціями, [але] про цю можливість не йдеться...», — підкреслював філософ⁶³.

Водночас підлягає з'ясуванню, чому підрозділ «Здійснення правосуддя», й зокрема «Суд», Гегель включає до тієї частини «Філософії права», що стосується громадянського суспільства, а не до розділу «Держава» (здавалося б, більш доречного з огляду на *державність* правосуддя) поряд із темами державного устрою, зокрема «законодавчої» та «урядової» влади.

Відразу відзначимо, що Гегель був добре обізнаним з ідеєю поділу влади, викладеною у праці Ш.-Л. Монтеск'є «Про дух законів». Також зазначимо, що Гегель розглядав правосуддя і судочинство в зв'язку з державою. Як зазначав В. С. Нерсесянц, Гегель на початку XIX ст. писав про «принципову можливість двох типів державного устрою — з централізацією і децентралізацією державних функцій (в області управління, фінансів, суду і так далі)...»⁶⁴.

Є підстави вважати, що Гегель керувався власним розумінням ролі суду, вважаючи не на його зв'язок із державою, а з функцією та сутністю, що визначало його (суду) місце у філософській концепції Гегеля. Йдеться не стільки про применшення ролі судів як державних установ, скільки про їхню соціальну сутність.

Здійснення правосуддя Гегель пов'язує з існуванням громадянського суспільства, так пояснюючи значення такого суспільства: «Громадянське суспільство — це відмінність, яка постає між сім'єю й державою, якщо навіть його формування відбувається пізніше, ніж формування держави; бо як відмінність воно ставить попереду державу, яку воно як самостійне має мати перед собою, щоб існувати. Створення громадянського суспільства належить, між іншим, до сучасного світу, який тільки й віддає належне всім визначенням ідеї. Якщо держава представляється як єдність різних осіб, як єдність, що є тільки спільністю, то цим мається на увазі тільки визначення громадянського суспільства. Багато нових фахівців із державного права не змогли пояснити це іншим поглядом на державу...»⁶⁵.

Саме в громадянському суспільстві відбувається формування потреб (цілих систем потреб) та їх задоволення. Відповідно їй функціонують, на думку Гегеля, судові, поліцейські та станові інституції. Додамо, що саме у відносинах виникають суперечності, конфлікти, боротьба за право, що робить роль суду істотною для розв'язання суперечностей, аби уможливити задоволення потреб членів громадянського суспільства. Зокрема, йдеться, на думку Гегеля, з-поміж іншого, наприклад, про «захист власності через здійснення правосуддя». Саме це, поряд із «системою потреб» («передавання *потреб* і задоволення *окремої людини* через її роботу, й через роботу задоволення *потреб усіх інших*»), а також

⁶² Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство: Пер. з нім. — К., 2000. — С. 199.

⁶³ Там само. — С. 198.

⁶⁴ Нерсесянц В. С. Філософія права Гегеля. — М., 1998. — С. 17.

⁶⁵ Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство. — К., 2000. — С. 169.

«поліцією й корпорацією» («передбачливість проти випадковості, що залишається в тих системах, і забезпечення особливого інтересу як *спільного*») й становить «три моменти» громадянського суспільства» за Гегелем.

Громадянське ж суспільство — це місце, де формуються і задовольняються потреби, а також мають місце суперечки не лише між членами громадянського суспільства, але й з державою. У цьому зв'язку в «Критиці гегелівської філософії права» (1844), коментуючи його філософію держави, К. Маркс визнавав, що, за Гегелем, «сама держава», «урядова влада» в особі «уповноважених» вступає в межі громадянського суспільства для підтримки «загального державного інтересу і законності» і т. д., і ці «уповноважені урядом особи», ці «державні чиновники виконавчої влади», є, на його думку, *справжнім «державним представництвом»* — не «громадянського суспільства», а «проти» «громадянського суспільства».

Гегель повністю не відкидав ролі держави в здійсненні правосуддя, вбачав *діалектичну* трансформацію громадянського суспільства у державу. Гегелівська філософія права стала стрижневою «ідеєю» німецької правової держави. У Гегеля ця ідея втілюється у державі, в якій центральна влада надає громадянам (підданим) свободу в усьому, що не стосується безпосереднього призначення державної влади. Гегель вважав, що Прусія, відроджена під час війни за незалежність як військова і вихована держава, втілювала його ідею держави, що дало філософу підстави говорити про утвердження панування ідей⁶⁶.

Між тим, на нашу думку, твердження про те, що суди «є проти» громадянського суспільства, стосуються не лише ситуації протидії держави і особи, в якій суди стоять на сторожі держави та її інтересів, представлених певними станами чи класами. Йдеться про лояльність судів державі та її інтересам у зв'язку з тим, що суди та судді перебувають на службі держави. Між тим, розв'язання питання про те, є суди представниками громадянського суспільства чи держави, уявляється таким чином: суддя «внутрішньо» залишається на службі загальному інтересу, втіленому в праві чи законі, а «на зовні» є атрибутом державної влади, джерелом якої він сам вважає не просто державу, а народ (джерелом судової влади як частини влади є народ). Така «ситуація» можлива за умови так званого «правового суспільства», тобто суспільства, де панує право, яке забезпечується правовою державою.

Зазначене в кожній частині викладу дає нам можливість зробити такі, зпоміж інших, *окремі висновки*.

1. Філософія правосуддя може розглядатися як частина прикладної філософії права. Аби краще зрозуміти їх взаємозв'язок, пропонується розглядати різні підходи до розуміння філософії права і правосуддя. Зокрема, вони можуть ґрунтуватися на засадах (1) праворозуміння, (2) співвідношення та розрізнення понять «право» і «закон», (3) розмежування суцього і належного,

(4) певного філософського розуміння права; (5) розуміння філософії як науки про закономірності; (6) пошуку смислів. Запропоновані розуміння філософії правосуддя як прикладної філософії права можуть бути розширені.

2. Терміни *правосуддя* і *судочинство* є відмінними за специфічним змістом юридичними термінами. Їх вживання як синонімічних є недоцільним, і якщо має місце, то повинно обумовлюватися.

3. Розуміння суті правосуддя можна сформулювати так: *функціональне розуміння правосуддя* ототожнює його із судочинством, судовим розглядом справ, тоді як *друге змістовне розуміння* акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності.

4. Якщо перше акцентує на функціях та суб'єктному складі діяльності, то друге — на змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості. Невипадково англійським відповідником терміна *правосуддя* є термін *justice*, що перекладається як *справедливість, юстиція, правосуддя*. Тому закономірним є розуміння правосуддя як справедливості в сенсі мети судочинства як судової діяльності.

5. Правосуддя як процес може розглядатися і як мета, що полягає в розгляді та вирішенні судом справ без акценту на результаті, натомість процесі; в такому разі поняття «правосуддя» є тотожним поняттю «судочинство». Водночас, правосуддя може розглядатися і як діяльність суду (судочинство), що *здійснене* відповідно до вимог справедливості і таке, що *забезпечило* ефективне поновлення в правах. В останньому випадку йдеться про телеологічне розуміння правосуддя, тобто про правосуддя як мету.

⁶⁶ Див.: Баев В. Г. Генезис и развитие германского конституционализма в начале XIX-первой трети XX вв.: Автореферат дис... док. юрид. наук: 12.00.01 / Академия экономической безопасности МВД России. — М., 2008. — 42 с.